

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

2 • 2008

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland

Abonnementspris
200 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 30 kr.
Særnumre 40 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
6100 Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
6270 Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Winds Bogtrykkeri A/S
Haderslev

I dette nummer

Käte Lassen 43

Flensborgmaleren Käte Lassen har inden for de sidste par år været aktuell med bl.a. en bogudgivelse og en udstilling på Museumsbjerget i Flensborg. Leif Dahl fortæller om maleren, der endte som kirkekunstner.

Kejsermordet i Rangstrup 51

Der er store og der er små tildragelser. Så er der små gerninger, som vokser sig store, men som fortæller noget om sin tid. I 1892 var Rangstrup skole gerningsstedet for et symbolsk mord på kejser Wilhelm II. Finn Holm fortæller om forbrydelsen og de omfattende politiundersøgelser.

Barndomsgaden i Sønderborg 55

Kirsten Grau Nielsen tegner et portræt af barndomsgaden, Finsensgade, i Sønderborg, med dens mennesker, forretninger og de lokale nedslag af de nationale spændinger under Besættelsen.

Aabenraas første byplanlægning 1911 59

Aabenraa og de øvrige sønderjyske byer var tidligt i gang med byplanlægning. Kim Furdal, har set på den tidligste byplanlægning og baggrunden herfor.

Set og sket i Grænselandet 62

Folketingsvalget gav valg til en sommerhusejer og andre med tilknytning til Sønderjylland. Valget og et voldsomt ordvalg mod Højskolesangbogen er nogle af emnerne i H.E. Sørensens grænselandskronik.

Bognyt 74

Det sker - på Museum Sønderjylland 76

Bagsiden om forsiden 80

Forsidebilledet blev til under Emil Noldes 'stormfulde' møde med Lild Strand sommeren 1901. Overinspektør Ove Mogensen, Museum Sønderjylland, tegner et portræt af Nolde i en følelsesmæssig og kunstnerisk bevægende tid.

Forsidebillede:

Emil Nolde (1867-1956): Blæktegning fra Lild Strand 1901. 17,6 x 14,7 cm. Copyright Nolde Stiftung Seebüll. Forarbejde til maleriet 'Før solopgang' 1901.

Foto: Nolde Stiftung Seebüll.

Käte Lassen - Tysk maler og kirkemosaik-kunstner

Af Leif Dahl

Inden for de sidste par år har der været fokus på flensborgmaleren Käte Lassen, bl.a. ved en bogudgivelse og en udstilling på Museumsbjerg i Flensborg. Leif Dahl fortæller her om maleren, der endte som kirkekunstner.

HER I DET FORBLÆSTE, fattige nordvestjyske kystlandskab oplevede hun en befolkning, nogle stovte mennesker, der havde lært sig at leve under så udsatte vilkår her 'på kanten af verden' så at sige, at hun måtte male dem.

Hun kom igen sommer efter sommer igennem 40 år. Først i Klitmøller, så i Vorupør og i de sidste 20 år i Stenbjerg. Hun malede dem alle, de unge, de ældre, de gamle og børnene - og med dem deres hunde, katte og køer, deres får og fisk. Hun delte sorger og glæder med dem, deres savn og sygdomme levede hun med i, deres fattige kår tog hun del i, og hun glædede sig med dem, når familielykken smilede. Hun holdt af dem, og hun blev en del af deres tilværelse. Da hun i krigens allersidste år ikke fik lov til at komme over grænsen, blev hun fortvivlet. Hun søgte forgæves om visum gang på gang. Til sidst skrev hun til den danske konge, men intet hjalp.

Når der i vort grænseland ved skæbnens gunst og uventet dukker en

længe savnet kunstnerbiografi op, en kunstnerbeskrivelse, som udmærker sig ved en usædvanlig høj grad af kunsthistorisk og psykisk saglighed og samvittighedsfuldhed, så er der stor grund til at glæde sig! Det skete ved årsskiftet 2006-2007, da kunsthistorikeren Christina Mahns store værk om maleren Käte Lassen kom i handlen. Da man så også samtidig kunne opleve en omfattende og veltilrettelagt Käte Lassen udstilling på Museumsbjerg i Flensborg, kan man kun med en stor og velfortjent tak rose museumsledelsen under direktør, professor Schulte-Wullwer og kunsthistorikeren

*Selvportræt, omkring 1913/14, olie
(118 x 75,5 cm).
Museumsberg, Flensborg.*

Fotografisk gengivelse: Helge Krempin.

dr. Christina Mahn.

Sagen er, at Käte Lassen, som det kort og godt siges på biografens bogomslag, er den betydeligste og mest alsidige billedkunstner i Slesvig-Holsten i den første halvdel af det 20. århundrede. Men det hører med til historien, at hun tilbragte næsten alle sommermåneder i årene fra 1905 til 1944 i et par små, fattige fiskerbyer ved den jyske vestkyst i Danmark, dybt optaget af sit i flere henseender nyskabende maleri.

Käte Lassen blev født den 7. februar 1880 i Flensborg. Forældrene Hans Nikolai Jonathan Lassen og Emmy Henriette, født Iwersen, ejede en vel-

situeret forretning - han var en anset guldsmed i tredje generation - i et dobbelthus på byens hovedgade, Holm 49-51, skråt over for Nikolai kirke. Käte var blevet døbt Bertha Katharina, men hun beholdt hele livet sit kælenavn, og som den eneste af en søskendeflok på otte beholdt hun livet igennem også sin bolig i huset, idet faderen efter hendes læreår i München lod indrette en bolig med et stort atelier til hende i husets tagetage. Käte Lassen var en af de ældste i børneflokken, men det var nok på grund af hendes altid målrettede energi og hendes iøjnefaldende talent, at hun allerede som 16-årig fik lov til at deltage i tegneundervisning i Hamborg, mens hun var i husholdningslære i Bargteheide. Som 18-årig, i 1898, fik hun adgang til det kendte, private dameakademi i München. Her lærte professorerne snart at respektere den unge engagerede elev fra Flensborg. Alligevel var det sandsynligvis et regulært kulturchok for Käte Lassen at finde sig til rette i storbyen München med kunstnerkvarteret Schwabing. Her blev det borgerlige samfunds skævheder og fejl sat under lup. Og her blev kunsten og kunstnerens rolle formuleret. Der er ingen tvivl om, at Käte Lassen i studieårene har hørt til de mest aktive, når det gjaldt om at dygtiggøre sig til en ukendt fremtid som kunstner. Kvindelige malere var dengang me-

*Inger, Klitmøller, 1906
(120 x 67 cm).
Museumsberg, Flensborg*

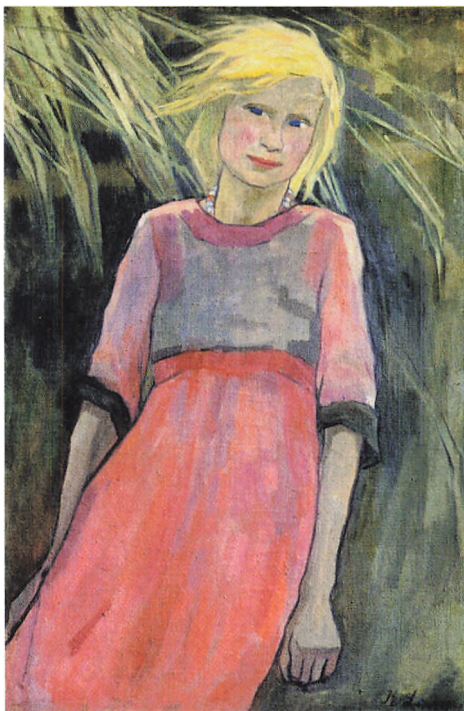
*3 kvinder ved
stranden,
Klitmøller, 1909
(117 x 90 cm).
Museumsberg,
Flensborg.*

Fotografisk gengivelse: Heige Krempin.

get sjældne. Der findes en fin samling tegnede udkast og skitser, bl.a. humørfyldte karikaturer af lærertyper og selvportrætter, som vidner om hendes aktive medleven i skolens selvkabelige liv. Men man må retfærdigvis bemærke, at Käthe Lassen helst undgik de klassiske motiver som landskaber, interiører og 'Stilleben'. I stedet samlede hun hele sin interesse om menneskeskikkelsen, først i karikaturer, senere i indtrængende karakter-skildringer, og hun valgte sine motiver i den del af samfundet, hvor de svageste befinder sig. "Hun valgte motiver, hvor menneskeskæbner bliver fortalt, hun tegnede skånselsløst og upatetisk den rå verden på gaden".

Hun pegede på de problemer, som det borgerlige samfund bevidst overså. Det var temaer, som stod i skærende kontrast til kunstnerballernes festlige farver og til Jugendstilens skinverden. De realistiske studier af fattigdommens skyggesider fortæller uden ord om kunstnerens foretrukne interessefelt.

I foråret 1904 var Käthe Lassen igen hjemme i Flensborg. Sommermånederne tilbragte hun flittigt tegnende ude i den lille fiskerby Steinberghaff ved Gelting Bugt i Flensborg fjord. Hun længtes efter at realisere sine ideer, søgte at skabe udtryksfulde og ægte menneskeskildringer. F.eks. blev det til en herlig tegning i pen og

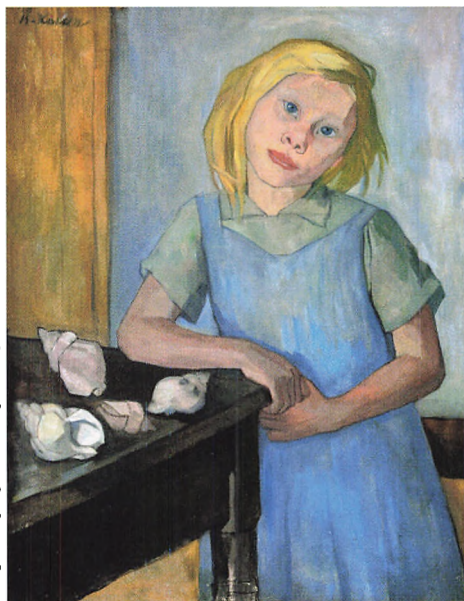

*Katrine, Vorupør, 1919, tempera
(99 x 66 cm). Museumsberg, Flensborg.*

vandfarve af en langbenet, forslidt gammel fisker, der ligger sovende på en alt for kort sofa i et lavloftet, mørkt rum. Men efter en travl tegnesommer følte den 24-årige kunstner, at hun trængte til et frisk pust, en frigørende inspiration. Hun længtes efter et gensyn med de friske danske og norske malerier, som hun havde set på udstillinger i München. Som flensborger vidste hun, at en visit i København var løsningen. Gennem venner og bekendte sikrede hun sig logi hos en kvindelig skuespilleraspirant, som var elev på Det Kgl. Teater.

Og på rejsen kunne hun endda genopfriske sin fritidssport fra Schwabing. Hun elskede at cykle. Altså gjorde hun turen fra Flensborg til København på cykel. I året 1904 var en sådan tur for en ung dame ellers lidt af et særsyn! Men vinteropholdet i hovedstaden blev anstrengelsen værd, idet hun oplevede en mængde ballet- og teaterforestillinger, så på malerkunst og nød nogle vintermåneder i godt selskab.

På vejen hjem til Flensborg i foråret 1905 cyklede hun omvejen op over Skagen. Og det har sikkert været opmuntrende for hende at gense billeder af Michael Ancher, Christian Krogh og P.S. Krøyer, men især har Anna Anchers "sarte impressionisme og sologennemlyste kolorit" vistnok gjort indtryk. Hun fik lyst til at prøve kræfter med oliemaleriet igen. Men naturligvis havde hun sine egne ideer - og hun havde sin egen cykel! - Ad sandede veje cyklede hun ned langs Nordvestjyllands kyst, og syd for

*Hilma med konkyllie, 1933, olie
(83 x 63 cm). Museumsberg, Flensborg.*

Jammerbugten, i den uanselige fiskerby Klitmøller, spurgte hun om husly. Hun blev venligt modtaget, og her boede hun så hele sommeren - hun tegnede og malede og følte sig veltilpas. Først malede hun et par skitseagtige billeder 'Pige med nakkefletning' og 'Lugekonen', tydeligt påvirket af Anna Anchers kunst, og senere spontane og utraditionelle malerier som 'Mor som giver sit barn bryst', varmt i farven, realistisk og uden sentimentalitet. I det følgende år gentog hun sit sommerophold i Klitmøller, og det er især de unge kvinder, som nu var hendes modeller i en lang række malerier. F.eks. 'Inger', 'Tre kvinder ved stranden' og det særprægede, dramatiske 'Syg pige'. Sidstnævnte motiv er blevet anvendt af mange nordiske kunstnere, f.eks. Chr. Krogh (1880), Michael Ancher (1882) og Edvard Munch (1885). Men Käte Lassens malerier rummer et større kvantum af skjult livsvilje end de nævnte.

Vægmalериet i Flensborg - Sporskifte

I 1910, kun 30 år gammel, fik Käte Lassen bestilling på et 30 kvadratmeter stort vægmaleri i et kapel til en ny menighed i boligkvarteret i Flensborg-Sporskifte. Hun påtog sig den ærefulde opgave, som hun ville udføre uden betaling. Måske ville hun vise, at hun som ung, kvindelig kunstner magtede at skabe et troværdigt, nutidigt kirkemaleri. Man ved ikke meget om hendes tanker, men i Flensborg kendte man hendes mange billeder fra somrene i Klitmøller. Hendes arbejde talte for sig selv. Ud fra Bjergprædikenens ord: "Kom hid til mig alle, som lider og har det svært" byggede hun sit billede op.

Fotografisk gengivelse: Helge Krempin.

Familie Poulsen, jun., Stenbjerg, 1929.

Størsteparten af den store altervæg domineres af den talrigt forsamlede menighed, og over den og bagved står den favnende overdimensionerede Kristusskikkelse. - Men det er den andægtigt bedende menighed, de 33 dagligdagsklædte kvinder og mænd i nænsomt varierede grupperinger, hvor hvert ansigt, hver yngre eller ældre skikkelse er fastholdt og gengivet i hendes følsomme maleri, det er denne nænsomme fremstilling af mængden i et smukt, kristent fællesskab, som gør indtryk. Betonningen af den kristne menighed var ny i europæisk kirkekunst. Käte Lassen lægger i sit alterbillede stor vægt på fællesskabet, som hun ser som en både kristen og social opgave. - Hun har ganske sikkert kendt til de kulturelle strømninger i Danmark, og hun kendte Grundtvigs tanker om kristentro og om folkeoplysning. Hen-

Fotografisk gengivelse: Helge Krempin.

*Familie Poulsen, sen.,
Stenbjerg, 1932, olie
(136 x 103 cm).
Museumsberg, Flensborg.*

*Mosaik-vinduerne i
Harreslev tyske kirke,
1928. Hvert vindue
måler 139 x 58 cm.*

Fotografisk gengivelse: Helge Krempin.

des altervæg i Sporskifte er særpræget og fin. Kun må det nævnes, at den unaturligt store Kristusfigur ikke harmonerer med grundtanken i billedet. - Men i det næste store vægmaleri, 'Peters fiskedræt' i Altes Gymnasium i Flensborg, et værk hun afslutter i 1922, fire år efter Første Verdenskrig, er Kristus ikke mere den store fyrste, men medmennesket, hjælperen og trøsteren blandt nødlidende mennesker.

Hen på sommeren 1910 rejser hun atter op til den jyske vestkyst. I Vorupør, et par kilometer syd for Klitmøller, finder hun igen sin arbejdsro. Hun maler kvinder, ældre såvel som yngre, og også fiskere fra byen. Desuden maler hun nogle højst interessante selvportrætter.

Det sidste og største er fra 1913-14, og det viser den modne, selvbevidste kunstner med de energiske ansigtstræk og de stærke øjne. Den tætte skikkelse ses frontalt i hvid malerkitel, en herlig malerisk opvisning i friske farver. - Disharmonien med den lille kortbenede og grimme hund med den tomme madskål i baggrundens skygge er en tydelig henvisning: Nøden og sulten og ensomheden lur.

For Käte Lassen blev det en skelsættende begivenhed, at hendes mor efter lang tids sygdom døde i marts 1913, men som tidligere søgte hun at finde livsmod og energi i sit sommerophold i Danmark. Året efter, i august 1914, udbrød Første Verdenskrig, som med uhørt grusomhed, nød og lidelse kom til at præge store dele af Europa i en årrække. Käte Lassen levede som kunstner i høj grad med, hun oplevede håbløsheden og smerten, og hun fastholdt den bitre virkelighed i sine billeder, især af enker og mødre, som hun altid følte sig solidat-

risk med. Farverne forsvandt i hendes malerier. Mørkegrå, blå og snavsede brunlige toner kom i stedet, med ansigter og skikkelser mærket af sorg, savn og smerte. Käte Lassens kunst er indtil 1922 en næsten ubrudt fortælling om en umenneskelig krigs følger. Krigsinvalidernes og enkernes håbløse situation oplevede hun især under et ophold i Berlin vinteren 1919.

Lysere tider

Men allerede i sommeren 1918 kunne Käte Lassen igen få logi hos en fiskerfamilie i Vorupør. Hun malede - undtagelsesvis - billeder af børn, unge piger og fiskere i friske farver, gule, grønne og blå, hvor solen og livsmodet langsomt vendte tilbage. I 1924 flyttede hun atter lidt mod syd, nogle få kilometer til Stenbjerg. Den direkte årsag var nogle unge pigers giftermål i Stenbjerg. Fra sommeren 1924 til 1944 malede Käte Lassen et meget stort antal farveglade, ofte særprægede, aldrig sentimentale, men friske malerier af piger og drenge, af kvinder og mænd og af får og lam, heste og hunde. Hun malede familier, små og store børn, med dyrene i sol og vind, lys og luft. Hendes familie-billeder vidner om hendes spontane glæde. I Stenbjerg blev hun boende i 20 år, indtil hun i 1944 var nødsaget til at blive i Flensborg. Det blev hendes sidste sommer på vestkysten, hvor hun følte sig hjemme. Nu var det igen de ekstraordinære krigsforhold, som lukkede grænsen for hende.

Käte Lassen som kirkekunstner

I 1928 tegnede hun udkast til de mestertlige mosaikbilleder i Harreslev tyske kirke. De smalle vinduer og kravet

om forenkling i glasmosaik gav kunstneren nogle oplagte muligheder for en simpel, kortfattet og klar fortælling i billeder. De tre mosaikvinduer med beretningen om Jesus fødsel, korsfæstelse og opstandelse fortjener at blive set af mange. Käte Lassen havde med disse værker overbevist kunstkere om sine evner som mosaikmaler. Og det kom til at betyde, at hun i de næste år, ja, faktisk så længe hun levede, fik bestilling på mange forskellige og undertiden vanskelige udkast til mosaikvinduer i det nordligste Tyskland.

Den sidste, men også den største, mest krævende og mest betydningsfulde opgave blev arbejdet med de syv monumentale gotiske vinduer til Mariekirken i Flensborg. De oprindelige vinduer var blevet ødelagt ved en eksplosionsulykke i sommeren 1945, men først i slutningen af 1946 fik Käte Lassen af kirkebestyrelsen bestilling på syv vinduer til kirken. Hun tog med glæde imod den gigantiske opgave, skønt hun var 66 år, og hun gik straks i gang med et udkast til det første vindue, som illustrerer skabelsesberetningen, men forslaget blev trods flere ændringer forkastet. Alligevel gik hun ufortrødent ind i den store arbejdsproces med at skabe den store karton til det såkaldte 'Marie-vindue', der måler otte meter i højden. Det kom i Käte Lassens forslag til at bestå af tre 'søjler', som hun komponerede med 35 personer og 5 får! Naturligvis er Jomfru Marie og Jesusbarnet de centrale figurer. Men de er der alle: englenerne, hyrderne og de hellegule konger, ja, og fårene.

Det næste i rækken, korsfæstelsesvinduet, skal kort omtales. Vinduet er nok det bedst komponerede af de seks, og det er det stærkeste, mest bevægende. Det er også otte meter højt, og som med Marievinduet er det midtersøjlen, der bærer temaet. Man ser under korset de to bedende kvinder, Maria Magdalene og nederst Salome, og netop de to figurer hører til Käte Lassens mesterstykker. De fire øvrige vinduer, opstandelsen, pinsen, himmelfarten og dommedagen er hver for sig selvstændige kunstværker i figurer og farver. En begavet, dybt religiøs kunstners billeder.

Man har betegnet Käte Lassen som værende naiv og barnlig. Mange mener stadig, at hendes kunst er trist eller sørgmodig. Sentimental og sød er den ikke, men én egenskab bemærker man gang på gang: Hendes sans for humor og hendes medfølelse.

I december 1956 døde Käte Lassen i sin hjemby, Flensborg, hun blev 76 år. Sine sidste ti år, fra 1946 til 1956, satte hun sit talent, alle sine evner og kræfter som kunstner og som menneske ind på at smykke de monumentale kirkevinduer i Flensborgs Mariekirke med sin personlige fortolkning af den kristne trosbekendelses fortælling i figurer og i farver. - Kun det sidste vindue af hendes værker nåede hun ikke, det blev først opsat i kirken året efter.

Men her i Mariekirken tog byens borgere ved en smuk og alvorlig mindehøjtidelighed afsked med bysbarnet, som drog ud for at male mennesker, dyr, natur, hav og himmel, og som kom hjem og fyldte kirkevinduerne med sin oplevelse. ■

Kejsermordet i Rangstrup

Af Finn Holm

I 1892 var Rangstrup Skole gerningsstedet for ikke mindre end et symbolsk mord på kejser Wilhelm II. Finn Holm fortæller her på basis af sin morbror, Peter Appel Tofts (1913-1976) erindringer og skolekronikken om forbrydelsen og de omfattende politiundersøgelser.

I FORBINDELSE MED EN efterhånden årelang forskning i min nu afdøde mors slægt, slægten Toft fra Rangstrup i Agerskov Sogn, kom jeg i besiddelse af et håndskrevet dokument med en skildring fra Rangstrup Skole fra året 1892 og tiden frem. Det er den samme skole, hvor jeg selv har gået, og hvor slægten Toft i flere generationer har haft deres skolegang. Dokumentet er skrevet engang i begyndelsen af 1930'erne af min morbror Peter Appel Toft, født på slægtsgården 'Skovbjerg' i Rangstrup, som har været i slægtens eje siden 1808.

Morbror Peter skildrer her en ikke helt almindelig episode i de danske slesvigeres kamp, som han erindrede, hvad hans far fortalte, og fra optegnelser i skolekronikken for Rangstrup Skole. Her kan man læse følgende:

“Af de overgreb, tyskerne foretog mod den danske befolkning i Nordslesvig, der vakte den største harme, var vel nok Sprogforordningen af 1888. Fra denne tid blev stemningen fjendtlig over for skolen, da den nu i befolkningens øjne, og også med rette, blev betragtet som en ren og skær fortyskningsanstalt.

Forargelsen steg yderligere, da der fire år efter i alle Nordslesvigs skoler blev ophængt et omtrent legemsstort

billede i olietryk af Kejser Wilhelm II.

I Rangstrup gav den ovenfor omtalte stemning sig udslag i, at man nogle dage efter, at billedet var blevet afsløret, en nat brød ind i skolestuen og tog billedet med udenfor, og for at gøre det grundigt både skar halsen over og stak øjnene ud på Majestæten”.

I Skolekronikken beretter den tyske lærer følgende om hændelsen:

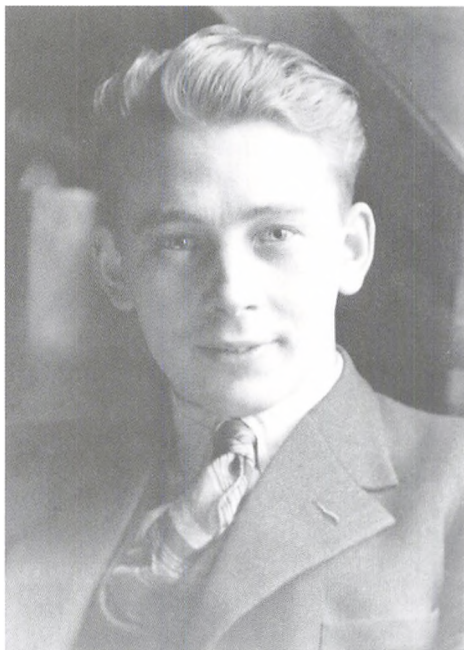
“Det til skolen skænkede billede af Kejser og Konge Wilhelm II blev natten mellem den 31. januar og den 1. februar ødelagt ved en gemen forbrydelse. Man havde, efter at være brudt ind i skolen, fjernet billedet, taget ramme og glas med, skåret portrættets hoved af, stukket øjnene ud og ladet det skamferede billede blive liggende foran skolen.

På en græsmark østlig for skolen fandt man den ødelagte ramme og det knuste glas sammen med nogle papirstumper, og alt tyder på, at billedet er blevet ødelagt på dette sted. Forhåbentlig lykkes det politimynderne at finde frem til den eller de gerningsmænd, således at disse letsindige ‘Helte’ kan få deres velfortjente straf”.

Endvidere kan man i Skolekronikken under den 14. februar 1892 læse følgende:

“Gerningsmændene til disse drengegreger er endnu ikke fundet. Forhåbentlig undgår de ikke deres velfortjente straf. ‘Den Tyske Forening afd. Toftlund’ har derfor udsat en belønning på 50 Mark for at afsløre forbryderen”.

Peter Appel Toft fortalte i sine erindringer om det famøse 'kejsermord' på skolen i Rangstrup.

Følgen af denne, i tyskernes øjne skændige, udåd resulterede nu i månedlange ihærdige retsundersøgelser.

Far, som den gang gik i skole, har fortalt om den ophidselse, der greb læreren, da han den morgen opdagede, at billedet var fjernet. Han holdt en tordentale til børnene, hvoraf min far endnu husker følgende sætning:

“Når den jordiske retfærdighed ikke ville nå at straffe den formastelige, var han sikker på, den himmelske retfærdighed nok skulle ramme ham”. Myndighederne blev straks underrettet, og endnu før middag ankom en ekvipage med dommeren og politimesteren samt to ridende gendarmere, som straks foretog en grundig undersøgelse i skolens omegn.

Der blev holdt forhør over børnene og skolens naboer til langt ud på natten. Forhørene fortsatte nu dag efter dag i skolestuen, vel nok kun til glæ-

de for børnene, der så var fri for at gå i skole. De ældre derimod blev grebet af en vis uhyggestemning, efterhånden som undersøgelsen skred frem.

Næsten alle omegnens beboere blev afhentet til forhør og måtte erlægge ed på, at de ikke selv havde begået udåden eller ingen havde mistænkt. Denne ed blev uden betænkning aflagt, da enhver, der ikke ville eller kunne gøre det, uden videre ville være blevet arresteret. Politiets fremgangsmåde kan betegnes ved et par eksempler:

1. En af de første, der blev afhentet til forhør, var købmand Christen Ratzer. Hans kone græd og var ulykkelig, men en halv time efter blev også hun afhentet af gendarmen og måtte følge med lige fra vaskebaljen.

2. Hos mine bedsteforældre tjente en pige, som var bekendt for at være lidt 'let på tå.' Hun blev en aften afhentet til forhør på kroen i Galsted. I dette tilfælde praktiseredes forhøret på den måde, at man trakterede pigen med toddyer, for at hun skulle få munden på gled. Da myndighedernes fremgangsmåde havde gjort befolkningen så forsigtig, at man end ikke i den snævraste familiekræds talte højt om 'Kejsermordet', fik man heller ingenting ud af denne anstren- gelse.

Politiets mistanke samlede sig efterhånden om en ung mand fra kongeriget, som havde plads på mejeriet, der lå ved skolen. Han blev lænket ført til arresten i Toftlund.

Kort efter blev også en ung gårdmand fra Rangstrup arresteret som mistænkt. Der fortælles, at gårdejeeren fra arresten sendte et frierbrev til en ung pige, som længe havde haft et godt øje til ham. Det er dog måske kun folks formodning, men en kendsgerning er, at hendes fader, en meget giftig tysker, fik manden ud af arresten, og kort tid efter blev parret gift.

Den unge mejerist sad 7-8 uger i vareretægsarrest, men politiet måtte løslade ham på grund af manglende beviser, da hans pårørende klagede.

Politiet var nu ved at køre træt. Undersøgelsesdommeren udtalte, at over for en så enig og sammenkittet befolkning, måtte man opgive ævred, og kun et mirakel kunne bringe gerningsmanden for dagen. Man forsøgte dog endnu engang ved at udlove en større belønning for at finde en svag sjæl, som ville give oplysninger.

I skolekronikken skriver læreren den 3. maj 1892:

“Den eller de, der har fjernet og ødelagt billedet af Deres Majestæt Kejseren fra den herværende skole, er endnu ikke fundet. Regeringspræsidenten har nu udlovet en belønning på 300 Mark for oplysninger, der kan føre til pågribelse af gerningsmanden”.

Trods den store belønning blev sagen aldrig opklaret, men Rangstrup var efter dette stadig genstand for de tyske myndigheders chikanerier. Befolkningen lod sig dog ikke kue, men

optrådte tværtimod stadig mere stejlt.

Dønningerne efter dette ‘Kejsermord’ mærkedes endnu så sent som i 1907. En tysk lærer, som var blevet ansat ved skolen, skriver følgende i Skolekronikken:

“Hvad vil denne egn, dette stærke danskervenlige lokalområde bringe mig i forhold til vort kære hjemland? - Overalt mødes jeg med mistro. Intetsteds regner man skolen.

Om mig siger man allerede: ‘Han siger Guten Tag’, og så er man udskældt i Rangstrup. - Jeg skulle have sagt ‘goddav’, så ville jeg være respekteret. - Sådanne meningsdannelse karakteriserer området.

Måtte også her råde fornuft og de ufornuftige danskeres ubøjelige sind blegne”.

Kejser Wilhelm II, der var udsat for det symbolske mord på Rangstrup Skole i 1892.

Skoleelever på Rangstrup Skole. Billedet er taget i 1905, så 'morderen' skal næppe findes på billedet.

Et år efter skriver den samme lærer følgende:

“Den gamle ‘Rangstrupper Ånd’ er ikke forsvundet. I sommerferien har man ødelagt flagsnoren”.

Den samme lærer fik dog et lidt andet syn på befolkningen, efterhånden som han levede sig ind og lærte den at kende. Han var ærlig og fordomsfri nok til at erkende dette. Da han efter to års forløb flyttede fra Rangstrup, skrev han i et tilbageblik:

“Jeg står nu ved afslutningen på min stedlige lærergerning. I begyndelsen stillede jeg mig selv det ængstelige spørgsmål: Hvad vil denne egn bringe mig? Nu står jeg foran afslutningen af mine Rangstrupper dage og kan spørge: Hvad har denne egn bragt mig? - Svar: Dårlige, såvel som gode dage. Jeg stiller de dårlige øverst, de kom først, og de gode kom til sidst.

Jeg har lært at værdsætte befolkningen, og de har, føler jeg, også lært

at værdsætte mig. Befolkningen i skolesamfundet er et særegent folkefærd, i begyndelsen stærkt mistroiske, næsten for bondsk, men hvis man først har vundet deres tillid, da har man også vundet dem helt. Man kan let vinde deres tillid uden at forkaste sit eget tyske ståsted. Ærligt og hæderligt har de over for mig bevist - ærlighed i strid - ærlighed i venskab og fred”.

Noter:

Forfatter: Peter Appel Toft (1913–1976), gdr. og dyrlæge i Rangstrup.

Forældre: Peter Godtfred Toft (1881–1942), gdr. i Rangstrup og Cathrine Marie, født Enemark (1889–1948).

Bedsteforældre: Peder Christensen Toft (1855–1901), gdr. i Rangstrup og Anne Cathrine, født Appel (1853–1921). Christen Jessen Ratzert (1860–1917). købmand i Rangstrup. Gift med Hanne Cathrine, født Toft (1858–1899).

Barndomsgaden i Sønderborg

Af Kirsten Grau Nielsen

Kirsten Grau Nielsen tegner et portræt af barndommens gade, Finsensgade i Sønderborg, med dens mennesker og forretninger og de lokale nedslag af de nationale spændinger under besættelsen.

MIN BARNDOMSGADE i Sønderborg hed Finsensgade, opkaldt efter borgmester Hilmar Finsen, der holdt stand i sin by under preussernes bombardement af Sønderborg i 1864. Byen er bygget på et meget kuperet terræn, og Finsensgade falder stejlt nedad mod syd fra Kongevejen til pladsen foran det daværende kamgarnsspinderi. Vejbanen var i tyverne brolagt, mens fortovene aldrig havde set skyggen af en belægning og derfor egnede sig godt til vore lege med 'nøbese', små kulørte keramikugler, der skulle trilles i et hul, og knivstikkeri eller 'stik' lajn', hvor en kniv skulle blive stående i jorden. I øvrigt var gaden så lidet befærdet, at vi om vinteren, hvor der dengang altid var sne, frit kunne kælke nedad og mangeligt kunne nå at vige pladsen, når en HGF (Høj Gammel Ford) med lydelig sprutten og trutten - a-øø, a-øø - nærmede sig. Med løbehjul kunne man nedad bakken få en forfærdelig fart på, der kunne ende med kuldsejling og skrabede knæ. Omgangssproget var mestendels sønderjysk, men også tysk forekom.

Vi boede i nr. 4. I nr. 2 boede en direktør med stort D. Han havde naturligvis en HGF og var gavmild med ture i omegnen, ture, som jeg endnu

husker med gru på grund af den hårrejsende fart, larmen og rystelserne på de bulede grusveje. Han havde naturligvis også radio allerede i 1926 og inviterede gæstfrit til huse, hvor store og små flokkedes om vidunderet, en sort kasse med små skuffer og kobbevindsler, der skulle vendes for at skifte station, og en højttaler á la 'His Master's Voice'. Mine ører erindrer kun en høj skratten - det var Sønderborg, forkyndte vor vært begejstret.

På hjørnet af Kongevejen boede en overlæge, en dygtig kirurg, og hans frue. Hun og mor var på krigsfod, idet hendes kat havde ædt vores kanariefugl og skrabede i vore blomsterbede. Det var påstand mod påstand.

Mellem nr. 4 og nr. 6, vinkelret på Finsensgade, løb Ahlmannsvej, en bred grusbelagt vej. På hjørnet modsat os lå en høkerhandel med to røde benzinstandere med hvidt hoved, hvor der stod Shell. Købmanden og ikke mindst konen var hjemmetyske - men vi handlede altid dér, og der opstod en slags venskab familierne imellem. Da de var barnløse, blev jeg hurtigt populær og færdedes meget i og omkring butikken alene af den grund, at jeg idelig blev sendt efter varer, som så noteredes i en sort kontrabog, der blev afregnet hver måned af de voksne, men selvfølgelig også, fordi der ofte vankede 'tilgift'. Her var hele den ene væg reoler fra gulv til loft med skuffer i alle størrelser med kartofler, mel, gryn, sukker og salt m.m. og øverst lange hylder

med alskens dåser og flasker. På disken var en stor vægt med rader af lodder i alle størrelser, der kom i brug, når kunden skulle have poser med løse kolonialvarer, der skovledes op med messingskovle. Færdigpakkede varer fandtes så godt som ikke. I vinduet herskede kaffemøllen med de store skinnende hjul, der med en susende lyd kværnede kaffebønner, mens en salig duft bredte sig. I et hjørne stod en trætønde med store islandske sild i en uhumsk lage. Dengang måtte man selv gøre dem rene, udvande og marinere dem. Fra en hane i væggen kunne der tappes petroleum. Udenfor stod de to røde benzinstandere på et cementeret underlag, der egnede sig til at spille top på. På facaden prangede et stort skilt med et rødt hjerte som reklame for

den milde 'Caffé Haag' og et for 'Adamas' med en lapset fyr, der nonchalant henslængt røg Adamas-cigaretter.

Butikspersonalet bestod foruden af høkeren selv af en kommis og en lærling i blå- og hvidstribede jakker. De boede oppe på kvisten og spiste hos familien.

Så fulgte på begge sider af gaden en kompakt række 'højhuse' i tysk Jugendstil med små lejligheder uden badeværelse og med das i gården. Usle forhaver med rækværk og låge mod fortovet fuldendte idyllen. I et af disse huse var der bageriudsalg fornedet med tilløb til café i form af et lille rundt bord med hvid dug og to stole. Ellers var der hvide reoler med pyntelister, kagedåser og bolcheglas i baggrunden. Af og til gik døren til bageriet op, og fatter kom ind med en

Forfatteren i haven til Finsensgade 4.

Foto: Privat.

plade friskbakte lækkerier balancerende på de udpilede fingre. Bagermutter, der i omfang var en stor reklame for varerne, ekspederede sindigt og rakte varerne over disken med et 'væskooj!' En konditorkage kostede 5 øre, og når min bror og jeg havde fået vores 10 øre i ugepenge, formøblede vi omgående halvdelen i en 'fuglerede' med marcipan og flødeskum, som vi fortærede på vejen hjem.

Knap så attraktiv var bagersønnen, et forkælet enebarn, velpolstret og med anlæg for herskesyge, både over for forældrene og legekammeraterne. Med selvbestaltet autoritet opkastede han sig hurtigt som fører, og trusler om tæsk sad løse i munden på ham. I bedste bokserattitude kunne han rykke nærmere, og hvis han snerrede "Æ do frech?" var det bedst at forsvinde. Han havde det med at passe os op på skolevejen, så vi måtte gå store omveje. Han blev senere en ret kendt sværvægtsbokser.

På det modsatte hjørne i krydset lå en lille trækiosk. Her kunne man købe lakridscigaretter og bum (bolcher) for 1 øre, og her kunne man hver tirsdag købe Familie-Journalen med tegneserien 'Willy på Eventyr', der hver gang endte faretruende med den store helt hængende i lillefingeren ud over en klippeafsats eller lignende, og så skulle man vente en hel uge for at se, om han overlevede. Det var strengt, men det var et skoleeksempel på, hvorledes børn og barnlige sjæle sluger selv den mest primitive fiktion råt og ukritisk, noget ikke mindst vore dages filmindustri profiterer på.

Så fulgte en barberson, der senere forvandlede til frugt-, grønt- og blomsterudsalg.

Hver gang hjemisbilen nu til dags tilkaller sig opmærksomhed ved at ringe med en klokke, må jeg mindes datidens mælkevogne, der hver dag kørte fra dør til dør og kimedede med sin klokke, mens kusken råbte "Mjøl, mjøl!". Det var før flaskernes tid, og man hentede mælk ved vognen i egne kander og spande, der tappedes af en hane og målt af med et liter- eller decilitermål. Hesten, som vi letsindigt havde fodret med rugbrød, nægtede pure at gå videre, før vi havde leveret varen.

Et år boede vi i Tjekkoslovakiet, hvor der var fastlandsvinter med livsalige mængder sne, så der blev anskaffet en slæde, en hel lille kane med flot svungne 'bukkehorn'. Den skulle med hjem til Sønderborg, og de voksne foregøglede sig med hvilken triumf, jeg kunne imponere alle de andre børn, der kun havde de små flade slæder. De havde ikke taget højde for

at den, der er anderledes, skal kanøfles, så det endte i gråd og tænders gnidsel og stejl vægning ved nogen-sinde mere at trække kanen af stald.

Midt i tyverne var vi så tæt på Genforeningen, at den nationale ophidselse endnu ikke havde lagt sig, hvilket gav sig udslag i ungdommelige uroligheder. Jeg erindrer uhyggelige situationer med demonstrationer uden for vores hus om aftenen, hvor tyske beduggede ungersvende råbte op og skrålede oprørsvisen. En aften gik min bror ud og gav dem hver en øre og sagde tak for sangen, hvorefter de slukøret luskede af. Men sammenlignet med vor tids optøjer var disse demonstrationer meget uskadelige. Man blev ude på gaden, og ikke én sten blev kastet.

Der boede en del hjemmetyskere i gaden, og en dag under besættelsen henvendte to ældre damer sig til vor

genbo og fortalte, at der vist foregik noget fordækt i kælderen hjemme hos dem om natten. Genboen, der jo var et venligt og hjælpsomt menneske, lovede, at det skulle han nok få undersøgt, hvorpå han gik direkte til den tyske kommandant på kasernen. Gruppen blev afsløret, dømt til døden og henrettet. Chok og sorg bredte sig i gaden og hele byen, men manden, der havde været et nummer for hjælpsom, kunne ikke forstå, hvorfor han nu blev frosset ud. Freden og tilliden mellem danske og tyske havde lidt et voldsomt knæk, men det er jo heldigvis fortid, et minde om en ond tid, der forhåbentlig nu tilhører historien.

Hilmar Finsens Gade er med tiden blevet en stærkt befærdet gade, en hovedfærdselsåre til en hurtigt ekspanderende forstad, men nr. 4 ligger der endnu som før og ligner helt sig selv. ■

Familien Graus hus bygget 1909. Her fotograferet i 1919.

Foto: Privat.

Aabenraas første byplanlægning 1911

Af Kim Furdal

I 1938 fik Danmark en ny byplanlov, men på dette tidspunkt havde de sønderjyske købstæder for længst erfaringer med byplanlægning. Kim Furdal, Museum Sønderjylland, har set på den første byplanlægning i Aabenraa.

DET ER EN OFTE GENTAGET PÅSTAND, at dansk byplanlægning starter med byplanloven fra 1938, som bl.a. påbød købstæder og andre kommuner med en samlet bebyggelse på over 1.000 indbyggere at udarbejde byplaner. Arkitekt Arne Gaardmand skriver i sit værk om dansk byplan 1938-1992 således om periodeafgrænsningen: "Denne periode på godt 50 år i nyere dansk byplanlægning tager sin begyndelsen i 1938. Da får vi nemlig i Danmark langt om længe en lovgivning på området, der - i modsætning til den første byplanlov fra 1925 - er brugbar i det virkelige liv". I den efterfølgende gennemgang af planlovens historie lades man ikke i tvivl om, at perioden frem til dette tidspunkt mere er præget af spredte og forgæves tiltag end konkret handling. Det er imidlertid en noget håndfast konklusion på en virkelighed, der var mere nuanceret i Sønderjylland, hvor man ved Genforeningen var langt fremme med byplanlægning.

De holdningsmæssige rødder skal findes i de sidste årtier af 1800-tallet, hvor borgerskabet fik øjnene op for hjemstavnens æstetiske værdier i såvel det åbne landskab som i byerne. Allerede i 1880 rettede den konservative musikprofessor Ernst Rudolff en

voldsom kritik mod det moderne samfunds unødvendige ødelæggelse og økonomisering af de landskabelige værdier. Det var en antimodernistisk kritik af det moderne samfund og ikke mindst af byen, der blev set som "en urban fabrik". Som et alternativ hertil skulle samfundet bl.a. "... give de fælles faciliteter en mere generøs form. I stedet for en mængde udlejningsbarakker bygge flere og flere individuelle huse; og selv om det kun er i form af haver, nedlægge et stykke natur for alle i det umiddelbare nabolag, så den giftige stemning ikke i sig selv tvinger ham til at søge sin lykke langt væk". Med denne og andre markante udtalelser i Preußische Jahrbücher dette år foregreb Ernst Rudolff mange af den senere Heimat-bevægelses værdier, principper og mål.

Dette opbrud i opfattelsen af hjemstavnens natur og kultur fik vidtrækkende konsekvenser inden for så forskellige områder som bl.a. lokalhistorie, kunst, litteratur, arkitektur og byplanlægning. Inden for byplanlægningen udkom i 1889 således østrigeren Caillo Sittes bog 'Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundzügen', der inspirerede en hel generation af planlæggere og arkitekter med sin afvisning af den moderne byplans tarvelige og fantasiløse karakter. Og i 1898 udkom englænderen Ebenezer Howards bog 'Garden Cities of tomorrow', der fik afgørende indflydelse på byplanlægningen i Danmark og i Tyskland langt op i det tyvende århundrede.

I begyndelsen af 1900-tallet slog disse tanker igennem i dannelsen af forskellige former for bevægelser og foreninger, der dyrkede naturen, hjemstavnen, bygningskulturen og havebyen som Wandervogel-bevægelsen i 1896, Deutsche Gartenstadtgesellschaft i 1902 og i 1904 Deutscher Bund Heimatschutz, der organiserede de lokale Heimatschutz-foreninger i det tyske rige. På lokalt plan stiftede kredsråden i Tønder, Friedrich Rokke, i 1907 Baupflege Tondern sammen med bl.a. Kiel-arkitekten Carl Voss.

Byplanlægning i Aabenraa

Det er netop i denne periode, at de nordslesvigske byer fra begyndelsen af 1890'erne begyndte at sprænge de eksisterende rammer. Efter stagnation i befolkningsudviklingen i årene efter 1864, oplevede Aabenraa en voldsom befolkningsekspllosion, der tvang dele af befolkningen uden for bybakken. Fra 5.881 indbyggere i 1890 var byen i 1900 vokset til 6.619 og 7.961 i 1921. Det startede i nord, hvor tre kaptajner i 1875 byggede hver deres villa et stykke ude ad Nørre Chausse (Haderslevvej). Herfra voksede bebyggelsen langsomt gennem 1880'erne, men fra 1890'erne satte befolkningstilvæksten for alvor gang i byggeriet i den nordøstlige del af byen ud mod Jørgensgaard. Her kunne byens borgerskab realisere sine idealer om en harmonisk syntese mellem landet som et sted, man længes efter, og byen som bykultur. Villaen blev stedet, hvor man trak sig tilbage fra bylivet og arbejdslivet sammen med kernefamilien.

I begyndelsen af 1900-tallet var der etableret et helt nyt villakvarter omkring Haderslevvej, Karpedam, Gl. Kongevej, Jørgensgaard og Lindsnakke.

Udviklingen gav Aabenraa kommune noget at tænke over. Først og fremmest gjaldt det spørgsmålet om den lille Kolstrup kommune, som bebyggelsen overskred, men dette problem blev løst med indlemmelsen af kommunen i 1901. Vanskeligere forholdt det sig med byudviklingen i Kolstrup, der var helt ureguleret. I 1900 forsøgte man at regulere byudviklingen i området med en 'ortsstatut', men forslaget faldt med en upræcis henvisning til kommunens økonomiske situation.

Men ambitionerne om en planlægning af byudviklingen var tydeligvis til stede i kommunen. Ikke alene indhentede man ortsstatutter fra bl.a. Kappel, Heide, Altona og Wedel. Forvaltningen læste også en af hjemstavnsbevægelsens mest indflydelsesrige arkitekter Paul Schulße Naumburgs bog 'Die Entstellung unsres Land' udgivet af Bund Heimatschutz i 1908, hvor Naumburg arbejder med forbilleder (beispiel) og skrækeksempler (gengenbeispiel) i arbejdet for en bedre bygningskultur. Der er altså ingen tvivl om, at man var inspireret af den tyske Heimat-bevægelses idealer om god byggeskik og god byplanlægning. Til en begyndelse blev der ansat en stadsbygmester i 1905, men først da han rejste i 1907 og blev erstattet af en ny, kom der tilsyneladende skred i byplanlægningsarbejdet. I september 1911 godkendte bystyret en ortsstatut med byggelinier kopieret efter Sønderborg. Det afgørende gennembrud kom dog i oktober samme år, da det lykkedes at gennemføre en byplanlægning for området omkring Haderslevvej, Karpedam, Gl. Kongevej, Jørgensgaard og Lindsnakke.

Mere systematisk og bindende byplanlægning i Slesvig blev muligt i 1901 med byggeforordningen for

mindre byer og flækker i Slesvig, der erstattede en tidligere byggepolitiforordning fra 1893. I forhold til 1893-forordningen, der mest indeholdt byggetekniske bestemmelser, fik 1901-loven tilføjet nye bestemmelser, der med en opfølgende lokal politiforordning kunne regulere bebyggelsen i et større område. Forordningen blev ikke umiddelbart den store succes, da kun få byer gjorde brug af muligheden, men efterhånden fulgte de nord-slesvigske byer med. I Haderslev foretog bystyret den første regulering af byudviklingen i 1902, som blev udbygget det følgende år og i Sønderborg foretog bystyret 1904 den første spirende regulering. Her blev lokalområdet udvidet i forbindelse med en genoptrykning af loven i 1907. I en slesvigsk sammenhæng var Aabenraa altså ikke specielt tidligt ude.

Rent praktisk blev §14 a-g "Besondere Bestimmung für Landhausmäßige villenartige Bebauung" i loven tinglyst på nøje anførte matrikler. Paragraffen rummer bestemmelser, som på forskellig vis regulerede bebyggelsen i området. Herefter skulle der være tale om beboelsesejendomme eller i det mindste ejendomme, som overvejende blev anvendt til beboelse. Bygningen skulle ligge helt fri på grunden eller være fri på mindst tre af siderne. Paragraffen forbød opførelse af fabriksbygninger, lagerbygninger eller andre former for anlæg, der lugtede, larmede, røg eller på anden måde generede omgivelserne. Der måtte kun opføres enkelthuse eller dobbelthuse i området, hvilket bl.a. udelukkede rækkehuse til udlejningsbrug. Bygningen måtte ikke have en højde på mere end første sal. Loven gav dog ejeren mulighed for at udnytte halvdelen af loftet og halvdelen af

kælderen. Arkitektonisk skulle bygningen have et rimeligt fornuftigt udtryk hele vejen rundt. Bygherre kunne altså ikke tillade sig at bolte sig med liflige arkitektoniske detaljer på forsiden ud mod gaden for så at spare på udgifterne til udsmykning af bygningens bagside. Fronten af bygningen ud mod gaden måtte ikke have en bredde på mindre end syv meter. Der måtte ikke opføres sidebygninger, men der kunne efter tilladelse fra politiet gives tilladelse til opførelse af bygninger til brug for husholdningen eller tjenestefolkene. Endelig måtte bebyggelsen ikke fylde mere end 1/2-3/5 af grunden.

Selv om bestemmelserne ligger milevidt fra de meget detaljerede bestemmelser, der kan indgå i vore dages lokalplaner, så fornemmer man i bestemmelserne meget tydeligt et politisk ønske om at fastholde og styrke den nordøstlige del af Aabenraa som et borgerligt villakvarter. Her finder vi ikke alene den funktionsopdeling af byen mellem erhverv og beboelse, som siden er blevet et så centralt element i byplanlægningen. Bestemmelserne bidrog også til at holde området fri for udlejningsejendomme, og dermed til en social opdeling af byen. Her finder man forklaringen på, at man i juli 1913 nok udvidede byplanområdet mod øst langs Løgumklostervej, men ikke brugte loven på det bebyggelsesmæssige og socialt mere blandede kvarter i den vestlige del af byen.

Aabenraa havde altså i lighed med Haderslev og Sønderborg erfaringer med byplanlægning ved Genforeningen i 1920. I det perspektiv er det måske ikke så underligt, at byrådet allerede i 1940 satte et arbejde i gang for at udarbejde en byplan for at følge op på byplanloven fra 1938.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H.E. Sørensen

Folketingsvalget gav valg til en sommerhusejer og andre med tilknytning til Sønderjylland. Valget og et voldsomt ordvalg mod Højskolesangbogen er nogle af emnerne i H.E. Sørensens grænselandskronik.

Folketingsvalget

FORUD FOR FOLKETINGSVALGET den 13. november havde der været en udbredt bekymring for, at de befolkningstunge områder omkring Esbjerg og 'trekantbyerne' ville løbe med mandaterne, så Sønderjylland ville blive underrepræsenteret i Folketin-

get i forhold til tidligere. Men det gik stik modsat. I alt fik den sydjyske storkreds (de tidligere Sønderjyllands og Ribe amter samt en del af Vejle amt) 24 mandater, hvoraf de elleve (eller tolv) enten var valgt i Sønderjylland eller boede i denne landsdel.

For Venstre valgtes Hans Chr. Schmidt (Vojens), Ellen Trane Nørby (Sønderborg), Peter Christensen (Aabenraa) og Eva Kjer Hansen (Løjt, valgt i Kolding). Dansk Folkeparti stillede med Søren Krarup (København, valgt i Haderslev), Anita Christensen (Vojens, valgt i Kolding) og Jørn Dohrmann (Vamdrup, valgt i

Sønderjyderne gik til valg og valgte at stemme personligt. Det gav resultat.

Foto: Ernst Winckelmann. JydskeVestkysten.

Sønderborg). Fra Socialdemokratiet kom Lise von Seelen (Aabenraa) og Benny Engelbrecht (Sønderborg), mens SF fik valgt Jesper Petersen (Haderslev), Radikale Venstre Bente Dahl (Løgumkloster) og Ny Alliance Jørgen Poulsen (København, valgt i Haderslev). Desuden blev Ribes tidligere venstreborgmester Preben Rudiengaard, der har sommerhus på Rømø, valgt.

Der Nordschleswiger beregnede, at der blandt de afgivne stemmer i Sønderjylland var 4,2 pct. flere, der havde stemt personligt, end i den øvrige del af storkredsen, og denne markante satsning på (først og fremmest) de lokale kandidater var årsag til det flotte resultat (7/12).

Storkredsens absolutte topscorer blev SF's formand Villy Søvnald, Sdr. Bjert, med ikke mindre end 33.007 personlige stemmer - et af landets allerhøjeste stemmetal. Han var opstillet i sin hjemkreds Kolding, men fik stemmer fra hele regionen. De personlige stemmetal så i øvrigt således ud: Eva Kjer Hansen 17.557; Ellen Trane Nørby 12.803; Hans Chr. Schmidt 10.664; Jørn Dohrmann 9.198; Peter Christensen 7.265; Benny Engelbrecht 6.698; Søren Krarup 5.829; Lise von Seelen 5.314; Anita Christensen 2.256; Jørgen Poulsen 2.204; Jesper Petersen 1.812; Bente Dahl 1.079 og Preben Rudiengaard 9.802.

Efter at ministerposter og udvalgspladser var fordelt, var Eva Kjer Hansen blevet fødevarerminister, mens Hans Chr. Schmidt, som hun afløste på denne post, blev Venstres gruppeformand og formand for erhvervsudvalget. Peter Christensen blev finansordfører, Dohrmann ordfører for fø-

devarer, landbrug og fiskeri, Søren Krarup blev ordfører for indfødsret og spørgsmål vedr. Grundloven og Jesper Petersen for skatter og afgifter. Bente Dahl blev sit partis ordfører vedrørende bl.a. boligpolitik, kirke og fødevarer, mens Jørgen Poulsen tog sig af bl.a. bolig- og familiepolitik, udlændingelovgivning samt forbrug og forsvar. Derudover var alle - på nær ministeren - medlemmer af forskellige udvalg.

Jørgen Poulsens afsked med Røde Kors

Valget fik et særligt efterspil, fordi Jørgen Poulsen, der selvsagt ikke kunne være både generalsekretær i Røde Kors og medlem af Folketinget, krævede og fik en fratrædelsesgodtgørelse på 750.000 kr. Det vakte ikke ringe opsigt, da han gennem sin opstilling til Folketinget reelt selv havde opsagt sit job i den erklæret upolitiske organisation, som han havde ledet og repræsenteret på glimrende vis gennem 14 år. Reaktionen kom tydeligt til orde i pressens behandling af sagen og i de mange læserbreve, ikke mindst i JyskeVestkysten, der også selv deltog i forargelsen. Således betegnede chefredaktør Peter Orry i en leder Poulsen som "en tidligere hædersmand" (JV, 7/12), mens den politiske kommentator Thomas Larsen skrev, at når man bliver fanget i noget, der for de fleste ser ud som "grådighed, bliver straffen hård, for så fremstår humanisten pludselig som hykler" (JV, 11/12). Og chefredaktør Matlok kaldte ham ironisk for "den humanistiske ærkeengel" (No., 19/12).

Det mest forbavsende er, at Jørgen Poulsen ikke selv havde forudsat den-

ne reaktion. Røde Kors' midler kommer ind gennem frivillige bidrag, og netop en organisation, der lever af folks gavmildhed, skal være særlig omhyggelig med pengene. Få dage før Poulsen fik sit 'gyldne håndtryk', havde Røde Kors (med ham som chef) i annoncer fortalt, for hvor få kroner man kunne redde et barn fra sygdom eller skaffe vand til en udtørret afrikansk landsby. Det stillede beløbet i relief. Ganske vist bedyrede Røde Kors' præsident, Bodil Nyboe Andersen, at pengene ikke ville gå fra de indsamlede nødhjælpsmidler, men fra organisationens administrative pulje. Men pengene hertil må jo også komme et eller andet sted fra - og hvis ikke det er fra indsamlingerne, hvor så?

Som journalisten Anders Lund Madsen skrev: "Hvis nogen siger, at det ikke er de sultne små negerbørns penge, han har nappet, så lyver de" (JP, 9/12).

Sagen bliver ikke mindre ironisk, når man sammenholder med, hvad Jørgen Poulsen sagde i fjernsynet på valgaftenen: "Uanset hvad det sker, så vil jeg altid være på ofrenes side".

I Information (8/12) stod en parafase over 'Peters Jul', hvor sidste vers lød:

*Og tak til alle folk, der gav
med ædelt giver-sindelig
til verdens værdigt træng'ne.
Hvor må det glæde dem at se,
at her i vinterfrost og sne
er ægte brug for peng'ne.*

En skuffet mand

Valget blev en ekstra stor skuffelse for det tidligere radikale amts- og byrådsmedlem Bjarke Larsen i Sønderborg. Som en af de første overhovedet

meldte han sig ind i Ny Alliance allerede samme dag, som partiet blev stiftet. Da Alliancen på dette tidspunkt stod i meningsmålingerne til over 20 mandater, skulle der være et næsten sikkert folketingsmandat. Imidlertid blegnede udsigten, da Jørgen Poulsen sluttede sig til Naser Khaders flok af kendte politiske amatører (de såkaldte 'storbytosser') og blev opstillet i sin hjemegn - han er født i Branderup. Det gav som bekendt et mandat til Poulsen. Og så var der ikke plads til Bjarke.

Tre uger efter valget meldte han sig ud af partiet i utilfredshed med valresultatet, der bl.a. skyldtes topstyring, 'storbytossernes' optræden og formanden Naser Khaders manglende evner til at forklare sig, skrev han.

"Nu er det slut med at være partipolitisk aktiv. Jeg vil prøve noget andet de sidste 10-15 år af mit arbejdsliv", sagde Bjarke Larsen til JydskeVestkysten (4/12).

Stasi og mindretallet

I slutningen af november interviewede TV2-journalisten Lisbeth Jensen den tidligere oberst i den østtyske efterretningstjeneste Stasi (Staatssicherheitsdienst) Eckart Nickol, som hævdede, at DDR i efterkrigsårene havde presset medlemmer af det tyske mindretal i Sønderjylland til at give oplysninger, bl.a. ved at true med at afsløre deres nazifortid.

Herefter købte Der Nordschleswiger tre af de fremlagte dokumenter, som avisen fik undersøgt af tyske historikere med speciale i DDR-tiden og Stasi. De fremlagde deres resultater i en to sider lang artikel med den konklusion, at der var tale om en "plump totalforfalskning" (No., 19/12). Det fik

Matlok til at bebude en retssag mod den tidligere oberst (Fl.A. 20/12).

Tysk eller ikke tysk forening

I et interview i Radio Syd sagde lederen af Landwirtschaftlicher Hauptverein für Nordschleswig (LHN), Astrid Donnerborg, at hun havde det lidt svært med at kalde den en "tysk landboforening", fordi man havde mange medlemmer, der ikke bekendte sig til mindretallet. "Vi har selvfølgelig udgangspunkt i det tyske mindretal, (...) men i dag har vi altså også både danske og hollandske og kunder, der stammer fra det tyske mindretal", sagde hun, "så at sige, at vi er en tysk landboforening, er måske lidt misvisende med den kundeskare, vi har i dag" (No., 14/12).

Det satte blodet i kog hos den nyvalgte formand for Bund Deutscher

Nordschleswiger, Hinrich Jürgensen. "Man kan roligt sige, at her har bestyrelsen for LHN noget at diskutere", sagde han. "Hvis vi som tysk mindretal skal til at gemme os bag et slør, så er vi donnerwetter sunket dybt". Og Jürgensen, der selv er medlem af landboforeningen, tilføjede: "LHN er en af grundpillerne i det tyske mindretal. Det kan der ikke røres ved!"

Men efter et hovedbestyrelsesmøde nogle dage senere meddelte ledelsen af LHN, at "vi er langt mere end en tysk forening". Det skulle forstås således, tilføjede formanden Jørgen Popp Madsen, at "mindretallet er ingen statisk størrelse. Diskussionen om vor identitet må føres i andre dele af mindretallet" (No., 20/12).

Der er åbenbart noget, der skal afklares blandt vore tyske landsmænd.

Museumsleder Bodo Daetz havde smilet fremme, da han kunne præsentere det nye hammerværk og vandhjul på industrimuseet i Kobbemølle.

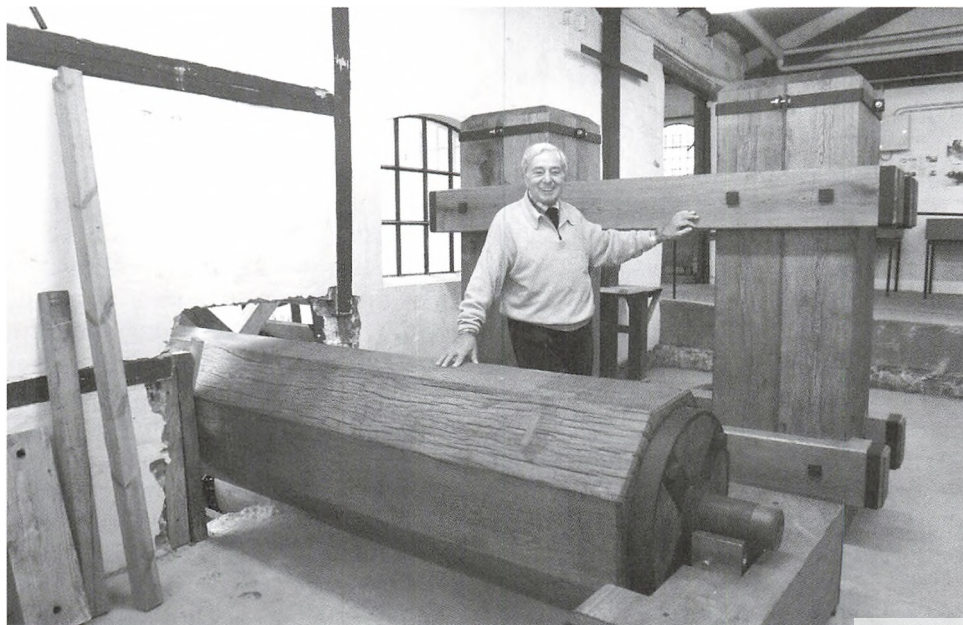

Foto: Martina Metzger, Flensborg Avis.

*Efter forsøg
på at sælge
Slivsø,
forbliver
den nu i
offentligt eje.*

Sygehuse - igen, igen

Debatten om sygehusstrukturen i Region Syddanmark er en tilsyneladende uendelig føljeton, hvor alle stiller krav om at få forret, og hvor ingen kan blive enige. Hvor politikerne danser som katten om den varme grød, excellerer i interne drillerier og tilsyneladende ikke tør tage en beslutning, fordi alle er bange for at træde netop deres vælgere over tæerne.

Omkring 1. november syntes der dog at være et snævert flertal for en ordning, der indebar, at det sønderjyske akutsygehus skulle ligge i Aabenraa. Det var socialdemokraterne, der sammen med de konservative kunne mønstre 21 mandater mod Venstregruppens 20. Formand Carl Holst syntes således udmanøvreret, og der mere end hviskedes om, at det var den konservative leder Kent Kirks tak for sidst i forbindelse med konstitueringen for to år siden, hvor han blev kørt ud på et sidespor.

Men Carl Holst viste alligevel sin politiske tæft ved få dage efter at få

strikket et nyt kompromis sammen med den socialdemokratiske sygehusformand Poul Erik Svendsen og derved igen udmanøvrerede Kirk. Det skulle tilfredsstillende både Aabenraa og Sønderborg, som sloges bravt for at få det sønderjyske sygehus. I stedet for at udbygge et af de to eksisterende hospitaler skulle der opføres et helt nyt mellem de to byer. Næppe var dette blevet offentliggjort, før slagsmålet om placeringen var i fuld gang. Skulle man gå efter afstande, var Kliplev eller Kværns en mulighed, ville man placere sygehuset efter befolknings-'tyngden', skulle det ligge så tæt inde under Sønderborgs bygrænse, at man faktisk lige så godt kunne udbygge det eksisterende sygehus i byen. Aabenraa skulle kompenseres ved at få et psykiatrisk hospital. Men så foreslog formanden for BDN, Heinrich Jürgensen, at man i stedet byggede et fælles grænseoverskridende hospital for Flensborg, Sønderborg og Aabenraa (JV, 4/11). Så kunne diskussionen begynde forfra.

Hele balladen om de sønderjyske

sygehuse bundet måske i, at amtspolitikerne ikke for 6-7 år siden, da debatten første gang var oppe at vende for alvor, turde beslutte sig for ét sønderjysk sygehus, men i stedet indgik kompromiser og lappeløsninger, der betød, at man alligevel ikke fik den nødvendige fornyelse, men kørte videre med de fire gamle sygehuse - for mere eller mindre nedskruet blus.

Holsts orlov

Umiddelbart efter, at sygehuskabalen syntes at være gået op, i hvert fald for denne gang, meddelte Carl Holst, at han agtede at holde tre måneders forældreorlov med 60 pct. løn, som er den almindelige sats i sådanne tilfælde, for at hellige sig familien, der ikke havde set meget til ham i de seneste to år. Regionens forvaltning havde undersøgt den juridiske side af sagen og mente, at den var i orden. Men indenrigsministeriet mente noget andet, da det ikke drejede sig om en embedsmand, men om en folkevalgt, og pludselig kunne den lille familie ikke komme på ferie.

Det fik Holsts gamle fjende Kent Kirk til at sige for åben skærm, at hvis Holst ikke kunne klare sig uden familien, så skulle han have tænkt på det noget før. Var mosten for skrap, kunne han jo bare sige jobbet op. Det viser måske lidt om Kirks format.

Men efter et par rørende indslag i fjernsynet ændrede ministeren holdning, og nu kunne det alligevel lade sig gøre. Dog kun med fuld løn. Hvorefter Holst meddelte, at han ville skænke de sidste 40 pct. til et godt formål, og gjorde klar til at pakke kufferten (JV, 29/11 og 11/12; No. 5/12).

Hele balladen kan godt undre. Hvorfor kan en regionsrådsformand

ikke holde forældreorlov, når alle andre kan - inklusive folketingsmedlemmer, der da om nogen er folkevalgte?

'Vrøvl' og 'åndelig onani'

Det vakte både opsigt og vrede, da adjunkt Jan Eiffert fra Duborgskolen skrev i Flensborg Avis (8/11), at Højskolesangbogen var fyldt med "åndelig onani, klerikal indoktrinering" og "vrøvl, (der) bræges ud på versefødder". Den var "en køkkenmødding af tidligere tiders nationalistiske og religiøse hjernevask, og tre fjerdedele af den burde simpelthen rulles og ryges med æbletobak". Altså lige til skraldespanden. Få uger inden havde Eiffert sagt, at "de unge opfatter ikke sig selv som danske eller tyske, men som europæere - eller bare mennesker", og derfor burde Skoleforeningen "måske ændre formålsparagraffen væk fra det nationale over mod det multinationale" (31/7).

Det fik historikeren René Rasmussen til at minde om fhv. statsminister Poul Nyrup Rasmussens ord, at "så længe I holder fast i os, vil vi holde fast i jer", ligesom han påpegede, at det nok var tvivlsomt, om Danmark fortsat ville finansiere et skolevæsen i Tyskland, der ikke var dansk i sit sigte (Fl.A., 5/12). Bjørn Svensson citerede Skoleforeningens formålsparagraf: De danske skoler "skal føre eleverne og børnene ind i dansk sprog og kultur, og det er skolens sigte at fremme elevernes bevidsthed om samhørighed med den danske befolkningsdel i Sydslesvig og med det danske folk" (27/12), og tilføjede, at lærerne "normalt betragtes som danske kulturarbejdere" (23/11). Og endelig ville folketingsmedlem Søren

Krarup godt vide, om manden mente det, han skrev, eller om det kun var en joke: "Hvor alvorligt er der grund til at tage Jan Eiffert og hans udtalelser?" (16/12).

Rektor for Duborgskolen Ebbe Rasmussen forsvarede sin unge ansattes ytringsfrihed, og Eiffert selv slog det hele hen som en spøg. Han var overrasket over reaktionerne, skrev han, for det hele var bare "tænkt som en slags nedskrevet stand up-comedy" (20/12).

Stor ståhej for ingenting?

Eller en bekvem måde at krybe i ly og redde skindet?

Kirkeuret står stille i Tønder

I JydskeVestkysten (9/12) skrev Bent Christensen, Sæd, et vredt læserbrev i anledning af en nyudkommet bog om den forfærdelige og tragiske pædofilisag fra Tønder, skrevet af de to københavnske journalister Mads Brügger og Nikolaj Thomassen. "Der lægges (i bogen) på ingen måde skjul på, at alt det grumme og grimme, som eksponeres gennem Tøndersagen, nærmest uvægerligt og som en naturnødvendighed gror frem i et område af landet, som udgør en del af "underbugen af den rådne banan", skrev han. Egnen består af "flade, sorte og endeløse marker, der længes efter tysk panser og spanske ryttere", og byen "Tønder ligner et selvdødt pindsvin, som en ådselæder har taget et par dygtige bidder af". Hvad er meningen med en så negativ beskrivelse og nedladende tone? spurgte Christensen.

Måske er billederne ganske vittige, men de fortæller nok mere om storbykribenternes angst for de åbne vidder og efterårets tågede marker

end om selve egnen. Her sker der intet, alt er dødt, mente de to herrer. De har givetvis ret. Der er helt sikkert mere roligt om natten i Løgumkloster end i Københavns indre by. Og det tror jeg såmænd, de er glade for i 'Kloster'.

Helt ud i skoven bliver det dog, når de tager det faktum, at kirkeuret står, som sindbillede på, at Tønder endnu ikke har fået gjort op med sin nazifortid! - Naturligvis var der nazister i Tønder, i og med at byen havde tysk flertal helt til slutningen af 30'erne, og den tyske folkedel som helhed i de år var stærkt nazificeret. Men ellers var byen næppe mere nazistisk end andre, og i øvrigt fandt retsopgøret også sted i Tønder, og de, der var 'gået over stregen', fik deres straf her som alle andre steder. Bortset fra det, så standser kirkeurets evt. disfunktion ikke tiden. Den går alligevel - også i Tønder.

Og endelig har forbrydelsen intet med postnummeret at gøre. Det tragiske misbrug af småpiger kunne lige så godt have fundet sted på Vesterbro eller i 'Whiskybæltet' nord for København.

'Bedste biskop'

Den omsiggribende tendens til quiz og meningsmålinger giver sig bizarre udslag. I Kristeligt Dagblad har man spurgt godt 1.100 præster, hvoraf knap en tredjedel svarede, hvem, de syntes, var den bedste biskop i landet (14/12). De to sønderjyske biskopper dannede henholdsvis top og bund, idet Niels Henrik Arndt i Haderslev kåredes som 'den bedste biskop' i Danmark med 28,4 pct. af 'stemmerne', mens biskoppen i Ribe, Elisabeth Dons Christensen, åbenbart vurderedes som den 'ringe-

ste', idet hun med 1,9 pct., hvilket må svare til 5-6 stemmer, lå i bunden i denne popkonkurrence.

Man kan med fuld rette stille spørgsmål ved det seriøse i en sådan 'undersøgelse', ligesom det kunne være rart at vide, hvad avisen har villet opnå med den. Og det kunne være interessant at vide hvor mange svar der var indløbet fra de forskellige stifter, og hvem, præsterne så havde stemt på. - Helt ærligt: På hvilken baggrund kan præster på Sjælland og i Vendsyssel bedømme de sønderjyske biskopper og vice versa? - For slet ikke at tale om, hvad Arendt og Christensen måtte mene om denne offentlige gabestok?

Ikke uventet gav 'undersøgelsen' anledning til adskillige læserbreve, hvoraf de fleste afviste dens seriøsitet.

Hvad der taler de danske præster og menighedsrådsmedlemmer til ære.

Havnebys undergang

Brugsforeningsbevægelsens blad Samvirke spæede i oktober, at en række landsbyer ville 'dø' inden for de nærmeste år. Det betyder, at indbyggertallet vil falde til under 200, som er nedregrensen for at måtte kalde sig for en by. For Sønderjyllands vedkommende drejede det sig om Asserballe, Fårhus, Branderup og Havneby. Især den sidste kunne godt vække en vis undren.

Der er næppe noget sted på vestkysten, hvor der i dag investeres mere end netop i Havneby, hvor adskillige store projekter enten er færdige eller under udførelse. Derfor mente formanden for Ø-Foreningen, landbe-

Enhedslisten opfordrer til, at den 26 km lange jernbanestrækning Tønder-Tinglev bliver genåbnet.

Foto: Hans Christian Gabegård, JydskVestkysten.

tjent Erik Nielsen, da også, at rygtet om Havnebys undergang var noget overdrevet.

Det er da også svært at forstå, at nogen vil putte hundredvis af millioner i noget, som ikke eksisterer om tre-fire år. Tværtimod forudses en ganske betydelig vækst. Samvirkes artikel var rent "pip i kasketten. Det er næsten morsomt", som en af investorerne sagde (JV, 18/11).

DAGBOG

2. oktober: En dansk oversættelse af Sigfried Lenz' novelle 'Sønderjysk kaffebord' med efterskrift af Inge Adriansen præsenteres på Koldinghus (JV, Fl.A., No.).

Den nyindviede Cumulusbygning ved Danfoss Universe udpeges af det amerikanske tidsskrift Conde Nast Traveler som et af årets syv mest markante nybyggerier på verdensplan (JV).

4. oktober: Prins Joachim og Marie Cavallier proklamerer deres forlovelse. Brylluppet står i Møgeltønder 24/5 (alle medier).

Den såkaldte Cumberlandiske Samling af genstande fra renæssancen får fast plads på Sønderborg Slot (JV).

6. oktober: Fabrikant Johannes Jensen, Hammerum, initiativmanden bag Højskolen Østersøen i Aabenraa, dør 82 år (Fl.A.).

20. oktober: Schackenberg Slotspark skal renoveres (JV).

Togforbindelsen til Sønderborg, der blev afbrudt ved sommerens voldsomme regnsky, genoptages (JV).

23. oktober: A.P. Møller-Fonden skænker 20 mio. kr. til byfornyelse i Ballum (JV), 400.000 til Rømø gamle huse (JV, 22/11) og godt 5 mio. kr. til renovering af 'Hjemmet' i Flensborg (Fl.A., 24/11).

24. oktober: Grænseforeningen indgår

Sønderbyvej 3 i Møgeltønder, tegnet af godsinspektør H.C. Davidsen, er en af de smukke bygninger, som Kulturmiljørådet for Sønderjylland foreslår fredet.

Foto: Kim Furdal.

Aabenraa kommune starter nedrivningen af teglværkskunstneren Ulla Viottis Telemur i Aabenraa. Kunstværket bliver herefter opbevaret i en afsides krog af den kommunale losseplads i Sønder Hostrup.

Foto: Jane Nissen.

en aftale med Rødding Højskole om tilskud til elever fra Sydslesvig (Fl.A., No.).

Borgmester Vagn Therkel Petersen, Tønder, kræver en klar aftale med regeringen om betaling af digernes istandsættelse efter evt. digebrud. Uden aftale vil det kunne betyde en økonomisk katastrofe for kommunen, påpeger han (JV).

27. oktober: Initiativgruppen til genskabelse af Tønder havn har indsamlet 1,6 mio. kr. I alt skal bruges 6 mio. (JV).

Mejerist Jørgen Simonsen løber maraton gennem kølerummene på Branderup Mejeri. Ruten blev gennemløbet 90 gange for at nå strækningen på 42.195 meter (JV).

De europæiske mindretal får et fast kontor ved EU (Fl.A.).

31. oktober: Delstaterne Hamburg og Slesvig-Holsten foreslås slået sammen med dele af Niedersachsen og Mecklenburg-Vorpommern til en særlig region Nordtyskland (No.).

Alsion i Sønderborg indvies i over-

værelse af dronningen (No.).

1. november: Statsamtets bygning i Aabenraa (det gamle kredshus) udbydes til salg for 12 mio. kr. (JV).

2. november: Sønderjyske bønder opkøber jord i Tyskland, hvor prisen er langt lavere end i Danmark (JV).

6. november: Lastbilchauffører blokerer grænseovergangene i protest mod politiets nidkærhed over for bl.a. fartskiver (JV).

Deutscher Tag (Den tyske Dag) afholdes i Tinglev (No.).

På museet i Haderslev vises et sjældent offerfund fra yngre stenalder med tolv flotte stenøkser (Fl.A., JV).

7. november: Arkivar Hans Schultz Hansen og museumsinspektør Inge Adriansen udnævnes til adjungerede professorer ved Syddansk Universitet (JV).

8. november: Kobbermølle museet har fået et vandhjul foræret af bl.a. delstaten og private sponsorer, så man kan åbne et hammerværk (Fl.A.).

9. november: CDU foreslår i landdagen i Kiel at samle de 15 kredse og

kredsfrie byer i Slesvig-Holsten i fire storregioner (No.).

12. november: Socialantropolog Elisabeth Vestergaard bliver ny leder af Institut for Grænseregionsforskning (No.).

15. november: St. Jørgens Hospital i Sønderborg fylder 700 år (No.).

16. november: Salmehistorikeren, pastor em. Jens Lyster, Broager (tidl. Notmark), bliver æresdoktor ved Københavns Universitet (Kristeligt Dagblad).

17. november: Billedhuggeren Torben Ebbesen fremlægger forslag til udsmykning i Gram Slotspark (JV).

Forfatteren Marcus Lauesens 100-årsdag fejres med uddeling af Marcus Lauesen prisen for sidste gang (til Jens Bruun og Karl Lildholdt) og udgivelse af bogen 'Marcus Lauesen - lykkebarnet fra Løjt' af Bjarne Nielsen Brovst (JV, No.).

18. november: En gruppe fra Rejsby optager en film og udgiver en bog om sognet (JV).

20. november: Alle partier i Bredsted byråd i Sydslesvig støtter opretholdelse af 9. klasse på den danske skole, som Skoleforeningen planlægger nedlagt (Fl.A.).

22. november: Vejle Bibliotek udpeges af kulturministeriet som et af landets seks fremtidige hovedbiblioteker. Det betyder, at landsbiblioteket i Aabenraa degraderes til et egnsbibliotek (JV).

23. november: Enhedslisten foreslår, at Tønder-Tinglev banen genetableres. Det vil koste ca. 70 mio. kr. (JV).

Brdr. Hartmann i Tønder fyrer 75 medarbejdere på grund af nedgang i ordrer og stigning i omkostninger (JV).

En skulptur udført af Karl Huber af-

sløres i Gram (JV).

25. november: Erhvervslivet i Vestsønderjylland kræver en motorvej og udbygning af jernbanen mellem Husum og Esbjerg (JV).

Digegrevens Hus i Tønder fra 1777 er blevet restaureret (JV).

30. november: Postkort og tegninger af Emil Nolde, udført i Schweiz 1892, udstilles i Flensborg (Fl.A., No.). På Gottorp Slot vises værker af den tyske tegner Wilhelm Busch, hvis serie om 'Max og Moritz' blev forbillede for 'Knold og Tot' (Fl.A.).

62. årgang af 'Æ Rummelpot' udkommer. 13/12 tildeles Inge Adriansen æresrummelpotten (alle lokale medier).

1. december: I Sønderjylland kan det nye intercitytog mellem Berlin/Hamburg og Århus kun standse i Padborg på grund af for lave perroner de andre steder (No.).

4. december: Tidligere overbibliotekar og formand for Sprogforeningen Jørgen Mågård, Smedeby, dør, 77 år (JV, Fl.A.).

6. december: Fremover skal frisisk tilbydes eleverne i alle skoler i Nordfrisland (Fl.A.).

8. december: Nedrivningen af Ulla Viottis Telemuren i Aabenraa begynder (No.).

10. december: Tønder Kommune afviser at støtte opsættelsen af et tag over den gamle redningsbåd i Juvre på Rømø, der står under åben himmel. "Der må være ting, som kommunens borgere selv kan finde ud af uden at spørge kommunen om penge", siger formanden for kulturudvalget Svend Ole Gammelgaard (JV).

11. december: Regionsrådsmedlem Jens Andresen bliver medlem af præsidiet for Energimessen i Husum (No.).

Foto: Ernst Winckelmann. JydskeVestkysten.

I stærk blæst gik det galt for det norske Ro/Ro skib 'Sea Corona', der gik på grund lige uden for sejlrenden ind til Aabenraa Havn.

12. december: Peter Hansen afløser Andrea Kunzemüller som leder af Region Sønderjylland-Schleswigs kontor i Padborg (No.).

Socialdemokraterne i Slesvig byråd vender sig kraftigt imod forslaget om tosprogede byskilte. Derimod vil de gerne støtte tosprogede skilte på bygninger (Fl.A.).

13. december: Ekspræsidenten for det tyske sportsforbund, Hans Hansen, Flensburg, dør 81 år (No.).

Kulturmiljørådet for Sønderjylland foreslår en række bygninger fra den tyske tid fredet (JV, No., Fl.A.).

15. december: Carl Friedrich Tästensen, Løgumkloster, bliver chef for de tyske genopbygningsenheder i Irak og Afghanistan (No.).

18. december: Et mindesmærke for Ansgar planlægges nær Hedeby Kirke (Fl.A.).

22. december: Slivsø bliver statseje (JV).

23. december: Gram Slotsø skal genoprettes for 4 mio. kr. (JV).

28. december: Næsten 12.000 skriver under på en protest mod udvisning af den 14-årige Ahmed, der bor hos sin far i Tønder (JV).

Tønder Svømmehal indvier en 52 meter lang vandrutsjebane, etableret for en arv fra farmaceut Peter Nielsen (JV).

30. december: Det norske container-skib 'Sea Corona' strander ved indsejlingen til Aabenraa Havn. Få dage senere bliver det igen bragt flot (JV).

31. december: Den tyske efterskole i Tinglev skal renoveres for 10-11 mio. kr (JV). ■

Forkortelser

Fl.A.: Flensburg Avis

JP: Jyllands-Posten

JV: JydskeVestkysten

No.: Der Nordschleswiger

Sønderjysk kaffebord

Siegfried Lenz: 'Sønderjysk kaffebord'.

Oversat af Jacob Jonia, illustreret af Kirsten

Reinhold og efterord af Inge Adriansen.

Forlaget Hovedland, Højbjerg 2007.

25 sider, ill. Pris: 129 kr.

26 år efter, at forfatteren Siegfried Lenz fortalte om sine 'trængsler' med det sønderjyske kaffebord i rejsemagasinet Merian - Jütland, udkommer de nu i dansk oversættelse på Forlaget Hovedland. Det er en sød ironisk kærlighedserklæring til det sønderjyske kaffebords overflødighedshorn og evige nøden med kager og kaffe, der nok skal falde i god jord hos sønderjyderne. De, som ikke har nok i Siegfried Lenz' beskrivelse af denne kilolunge nydelse, kan nyde Kirsten Reinholds fortolkning af kaffebordets glæder.

Bogen afsluttes af Inge Adriansen med et efterord om det sønderjyske kaffebord, som dog ikke bringer nyt i forhold til hendes artikel om kaffebordet i Grænseforeningens årbog 1998. kf

En maler fra den dansk-tyske grænseegn

Edlef Bucka-Lassen: 'Edlef B. Lassen

1865-1961 - En maler fra den dansk-tyske

grænseegn'. Bul-Ware, Højer 2007.

127 sider, ill. Pris: 160 kr.

Forfatteren Edlef Bucka-Lassen flyttede et år gammel ind hos sin mormor og morfar på en gård i Rørkær ved Tønder sammen med sin mor. Edlef Bucka Lassen er også morfaderens navn. Morfar var han selv-sagt biologisk, men i en alder af 66 år blev han funktionelt også far for den unge Edlef. Barnebarnet lever i dag i Hjørpsted og har udgivet en bog om sin morfar/far.

Edlef Bucka-Lassen fortæller i sin bog om livet sammen med morfaderen/faderen, og vi bliver ført ind i mange sammenhænge.

Morfaderen var ikke nogen helt almindelig bonde i det dansk-tyske grænseområde. Gennem kreativ omgang med pensel og farver skabte han sin egen hverdagskunst, og det er om denne fritidsinteresse, bogens temaer kredser.

Derigennem får læseren et interessant

indblik i hverdagslivets omskifteligheder i en lige så omskiftelig tid fra morfaderens fødsel i 1865 og frem til hans død i 1961.

Det er ikke en decideret kunstbog, men en velskrevet, letlæst og underholdende bog inddelt i 33 små kapitler og ganske overvældende illustreret. Illustrationerne udgøres ikke alene af fotografier, men i høj grad af fotografiske gengivelser af morfaderens maleri, der blev livsindholdet i hans sidste leveår og, især når motivet er den sønderjyske marsk, vidner om et begavet naturtalent. Ole Jul

Kulturlandskabet ved Flensborg Fjord

Martin Becker: 'Kulturlandschaft Flensburger Förde/Kulturlandskab Flensborg Fjord'.

Wachholtz Verlag, Neumünster 2006.

248 sider, ill. Pris: 19,50 Euro - ca. 150 kr.

Bogen om kulturlandskabet langs Flensborg Fjord er udgivet i et samarbejde mellem Schleswig-Holsteinischer Heimatbund, Heimatverein der Landschaft Angeln e. V. og Museum Sønderjylland - Sønderborg Slot. Hovedforfatter er arkitekt Martin Becker, Kiel.

Bogens idé er at give et samlet billede af egnene langs Flensborg Fjord og beskrive den helhed, de udgør, både landskabeligt og historisk set.

De tre indledende kapitler beskriver kulturlandskabet, den dansk-tyske grænse og de såkaldte 'Naturfond-områder'. Derefter følger en gennemgang af seværdigheder nord og syd for fjorden, beskrevet sognevis, begyndende ved Kegnæs sogn på Sydals, hvorefter gennemgangen følger fjordens nordside mod vest. Derefter beskrives sognene på sydsiden af fjorden, sluttende med Kronsgaard, længst mod øst i Angel. Bagest i bogen er der kort over områderne med seværdigheder angivet. Der er en litteraturliste, men desværre intet register.

Bogen er gennemført tosproget dansk/tysk, både hvad angår brødtekst og billedtekster. Oversættelsesarbejdet er foretaget af Lise Miller Tönnies. Der er tale om et stykke solidt oversættelsesarbejde, der enkelte steder lige skulle have været forbi endnu en omgang dansk korrektur

læsning. Udtryk som "det indtrukkede kor med skib" (Asserballe Kirke) eller "genfugtet tørvestik" (for genskabt tørvegrav) er ret meningsforstyrrende. Endelig er der nogen inkonsekvens mht. stavnin-gen af stednavne. Det rokker dog ikke ved, at bogen, der er rigt illustreret med fotos, er en fin øjenåbner for folk med hang til søndagsudflugter eller cykelture.

Elsemarie Dam-Jensen

Lundtoft kommune gennem 36 år

'Lundtoft kommune - gennem 36 år', Ole Andersen & Andreas Asmussen, (red.), Lundtoft Kommune på initiativ af de lokalhistoriske foreninger 2006. 144 sider, ill. Pris: 50 kr.

Som et resultat af kommunalreformen forsvandt en lang række kommuner fra det administrative landkort. For enkelte af dem betød lukningen af kommunen afslutningen på et arbejde med at skabe en bæredygtig administrativ enhed, som var begyndt ved forrige kommunalreform i 1970.

Nærværende bog er blevet til som en svanesang for den nu nedlagte Lundtoft Kommune, men den kan også læses som en status over 36 års bestræbelser for at skabe en god kommune og som en optakt til den nye virkelighed for politikere, embedsmænd og borgere i den nye store Aabenraa kommune. Initiativet til bogen er kommet fra de lokalhistoriske foreninger, og mange personer har bidraget til bogen med indlæg eller inspiration.

Bogen er bygget op som en række indlæg om forskellige emner fra politik til hallernes liv; fra skoler til plejecentre. Det er både bogens styrke, da ikke mange sten bliver ladet uventede, men så afgjort også svagheden, da de enkelte indlæg stikker i mange retninger. På samme måde giver modellen med at lade kommunens aktører selv skrive artikler en fordel ved, at forfatterne virkelig kender noget til deres emne, men en fornemmelse af, at kritiske vinkler, konflikter og fiaskoer ikke er blevet opprioriteret, trænger sig ofte på. Bogen skal derfor i højere grad læses som en udvidet beretning og statusopgørelse for

aktørerne i en af Danmarks små kommuner end som egentlig historieskrivning.

Dette til trods er bogen både velskrevet og indeholder mange interessante og velskrevne tekster. Den er flot og gen-nemarbejdet med mange billeder, så nu-værende og tidligere beboere kan sagtens finde sig selv og deres liv i denne bog.

Asser Amdisen

Hertugdømmet Slesvigs administrationshistorie

Gerret Liebing Schlaber: 'Hertugdømmet Slesvigs forvaltning. Administrative strukturer og retspleje mellem Ejderen og Kongeåen ca. 1460-1864' Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 2007. 492 sider, ill. Pris: 248 kr.

Gerret Liebing Schlaber: 'Administrative tilhørsforhold mellem Ejderen og Kongeåen indtil 2007' Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 2007, 428 sider ill. Pris: 198 kr.

Pris ved bestilling af begge bind: 400 kr.

Administrationshistorie har ikke ry for at være den mest morsomme og oplivende disciplin inden for historiefaget. Alligevel kan der være god grund til at slå et slag for disciplinen. Det er f.eks. ikke ligegyldigt, om man bor i eller uden for Farums kommunegrænse. Og det gælder om noget Sønderjyllands historie med det særdeles komplicerede administrative forhold frem til 1867, hvor de preussiske myndigheder begyndte på en reformering af de administrative forhold, og som danske forvaltningshistorikere nord for Kongeåen helt op til i dag konsekvent efterlader som en hvid plet på landkortet. Det er derfor glædeligt, at arkivar Gerret Schlaber ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig har påtaget sig at gennemføre det jættee arbejde at skrive en sammenfatning af hertugdømmet Slesvigs administrationshistorie for perioden ca. 1460-1864 (bind I) og en oversigt over de administrative tilhørsforhold helt frem til 2007 (bind II).

Første bind er en beskrivelse af de ad-

Akseli Gallen-Kallela på Kunstmuseet i Tønder

Af Anne Blond

I sine bestræbelser på at belyse betydelige facetter af den nordiske kunst viser Museum Sønderjylland - Kunstmuseet i Tønder fra den 1. marts til 12. maj 2008 den finske nationalkunstner Akseli Gallen-Kallelas (1865-1931) grafiske værker og illustrationer. Som så mange andre nordiske fin de siècle kunstnere er hans uddannelsesår delt mellem fædrelandet og Paris. Men fra og med 1890'erne slår han sig ned i hjemlandet og påbegynder arbejdet med en kunst, der primært har ét sigte: at rodfæste forestillingen om en fælles finsk oprindelse, et finsk folk og et Finland i folks bevidsthed. Det område, der i dag er Finland, eksisterer kun som russisk storfyrstedømme på dette tidspunkt, og netop i begyndelsen af 1890'erne er russificeringen stærk. Modtrækket ses bl.a. i gruppen Det

unge Finland, der tæller personer som Sibelius og Akseli Gallen-Kallela, der gennem deres kunst formidler den finske folkesjæl og kæmper for et frit Finland. Udgangspunktet for det arketyperiske finske er eposset Kalevala, der i nedskrevet form indeholder 50 fortællende sange om skabelsen, naturmystik, helte og kampe, der har fundet sted i en mytisk tid, men som lige fra vikingetiden har været mundtligt overleveret på finsk. Igennem hele sin kunstneriske karriere vender Akseli Gallen-Kallela tilbage til universet i Kalevala både i olie-billeder, temperamalerier, udsmykningsopgaver, forskellige designs og endelig i plakatkunsten, grafikken og som illustrationer i bøger. Disse sidste områder bliver fyldigt belyst på udstillingen i Tønder, hvor man bl.a. kan se Finlands mest berømte plakat Bil Bol, det grafiske mesterværk Dødens blomst, illustrationerne til Koru-Kalevala og endelig nogle sider fra hans livslange drøm, den Suur-Kalevala - en håndskrevet og håndillustreret Kalevala - som han desværre kun nåede at færdiggøre fem sange til inden sin død. Udstillingen formidles af et fyldigt katalog med tekster af bl.a. Henrik Wivel, Inge Adriansen og Hilikka Søndergaard, den danske oversætter af Kalevala. ■

Foto: Museum Sønderjylland - Kunst Tønder.

Kirsti, mezzotinto fra 1905

Arkæologi Haderslev. Oldtid og middelalder

- 1. marts - 4. maj* Billeder i mørket. Udstilling hvor man med lommelygte går ind i hulen blandt 20.000 år gamle hulemalerier fra Frankrig og Spanien.

Ehlers Lertøjssamling, Haderslev

- 1. - 31. marts* 25-års Jubilæum på Ehlers Lertøjssamling. Kom ind til entrépriser som i 1983: 5 kr. pr. person. Børn gratis.
- 15. marts* Samlermesse kl. 10-16 på Kulturhus Harmonien i Haderslev.

Slesvigske Vognsamling, Haderslev

- 2. marts - 4. maj* Skulpturelt håndarbejde. Fantasi, skæve vinkler og nye indgange til faget håndarbejde.

Kulturhistorie Aabenraa. Søfart - landbrug - byhistorie

- 6. feb. - 4. maj* 'De sidste sejlskibe - dansk småskibsfart 1900-1950'..

Kunstmuseet Brundlund Slot

- 8. feb. - 30. marts* 'Kvinder i billedkunsten' - fra kunstmuseets samling.
- 5. april - 8. juni* OY - TRR OSCAR YANKEE TANGO ROMEO ROMEO - Fotografier samt billeddigte af Jan Kofoed Winther.

Kulturhistorie. Sønderborg Slot

- 13. marts - 13. april* Børn udstiller skulpturelt håndarbejde. Håndarbejds lærere udstiller elevarbejder. Projektet er sat i gang af Danmarks Håndarbejds lærerforening.
- 20. marts - 4. maj* 'Kirsten Hjortlund'. Livet i lyset, varmen i lyset, glæden i lyset. I samarb. med Sønderborg Kunstforening.

Kulturhistorie Tønder

- Indtil Påsken 2008* 'Spindelvæv og drømme' - Tønderkniplinger fra egen samling.

Højer Mølle

- Fra 12. april* 'Vestslesvigske Haver'.

Kunstmuseet Tønder

- 2. feb. - 20. april* 'Fotografi' - Nanna Hänninen.
- 1. marts - 12. maj* 'Grafik og illustrationer' - Akseli Gallen-Kallela.

fortsat fra side 75

ministrative strukturer med vægt på de nederste forvaltningstrin, der ofte er præget af regionale og lokale særudviklinger, der nok er beskrevet, men ikke i en større sammenhæng. Bogen er overordnet emnemæssigt opdelt og starter i pyramidens top med et kapitel om de centrale myndigheder. Herefter følger provinsadministrationen, amterne, de regionale enheder med kollektivt selvstyre, patrimonialjurisdiktionerne, købstæderne, underretsdistrikterne under amterne, landkommunerne (hvor flækkekommunerne i modsætning til den preussiske købstadslov fra 1867 er placeret) og et kapitel om den slesvigske forvaltning efter hertugdømmets ophævelse. Bindet afsluttes med såvel et sted- som et sagsregister.

Andet bind er en tabellarisk oversigt over de enkelte bebyggelsers administrative tilhørsforhold efterfulgt af en tysk-dansk stedordsliste, hvis der er tvivl om de tysk-danske stednavne. Derpå følger en udførlig alfabetisk oversigt over de enkelte sogne og deres bebyggelsers forvaltningshistorie. Efter de kirkelige inddelinger følger oversigter over jurisdiktionerne før 1864, kommuner efter 1867, amtsdistrikter efter 1867, underretsdistrikter efter 1867 og endelig kommunerne efter 1970.

Selv om man skal lede længe, så kan man finde fejl, der kunne være rettet i korrekturen. Dette gælder f.eks. note 143 (side 177), hvor henvisningen til 'Schultz Hansen: Herredsfogderiarkiver, 1991' ender blindt. Her skal man vide, at det drejer sig om indledningen til Landsarkivets registratur. Værre er det, når der er tale om direkte fejl som i omtalen af Haderslev hospital (bind II. side 329), hvor det ikke som angivet var franciskanermunke men dominikanermunke, der grundlagde et kloster ved Haderslev i 1200-tallet, mens Hertug Hans Hospital blev stiftet i 1569 og ikke 1539. Forklaringen er formentlig, at Gerret Schlaber har en tendens til at anvende den ældre litteratur, selv når der foreligger nyere artikler og værker inden for det pågældende område.

Gerret Schlaber skriver i indledningen beskedent, at bøgerne ikke gør krav på at være en fuldstændig redegørelse for administrationens historie. Det har han givet ret i, men han har godt nok lagt en solid vadesten som slægtshistorikere, lokalhistorikere, fremtidige forskere og andre med interesse i hertugdømmets historie ikke kan komme uden om. kf

Alle tiders forsyning

'Alle tiders forsyning. Haderslev Forsyning 1857-2006'. Red. Bent Vedsted Rønne.

Haderslev Forsyning og Historisk Arkiv for Haderslev Kommune, 2007. 122 sider, ill.

Pris: 129 kr.

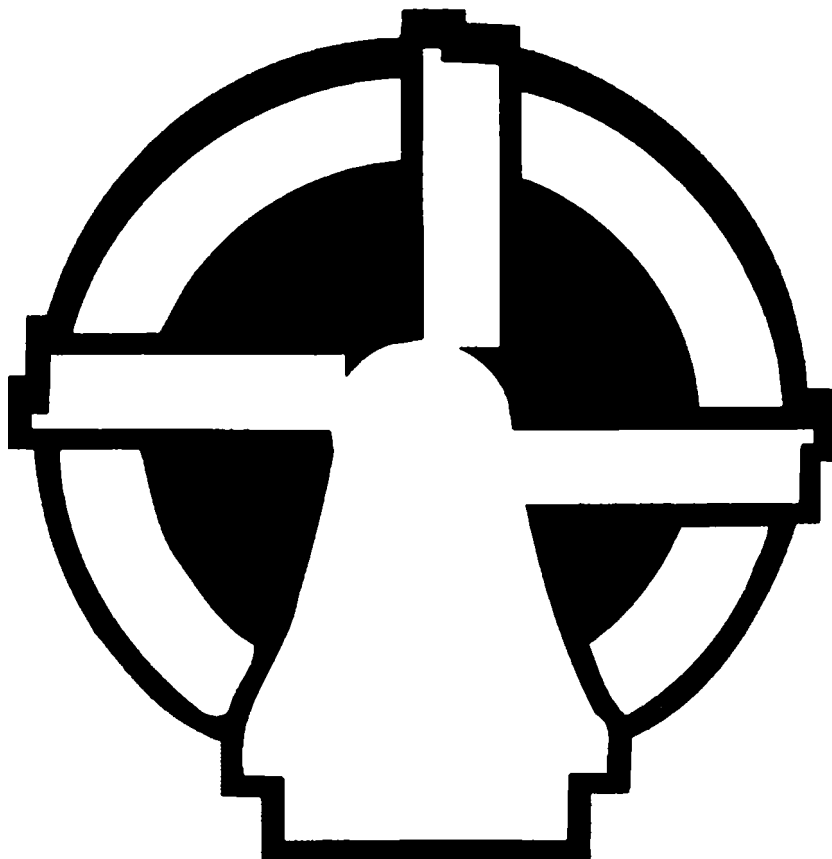
I 1857 påbegyndte Haderslev Købstad byggeriet af et gasværk. 150 år senere, fortæller medarbejdere ved Historisk Arkiv de enkelte forsyningsområders historie. Martin Bo Nørregård tager sig af gas og affald; Bent Vedsted Rønne af vand; Trine Skovlund Jørgensen af el; Uffe Barsballe Thyssen af spildevand.

Forfatterne sætter på forskellig vis de lokale værkers historie ind i en større sammenhæng med kulturhistoriske strejftog og rids af opfindelsernes historie. For spildevandets vedkommende anlægges tillige et fremtidsperspektiv.

Tekniske detaljer samt tal for anlægsudgifter, produktionseenheder m.m. fylder meget i fremstillingen. Rundt om i teksten gemmer sig imidlertid også mere finurlige oplysninger som f.eks. følgende: Nationale spændinger i Haderslev satte i første omgang en stopper for etablering af et kommunalt elværk. Byen havde i 1870'erne den tvivlsomme ære at indtage andenpladsen som den mest usunde by i Slesvig-Holsten. Først da et kasernebyggeri fra højeste sted blev betinget af en effektiv renovationsordning, kom der skub i foretagendet.

Hvis teksten indimellem kan virke lidt tung, er det en sand fornøjelse at fordybe sig i billedmaterialet. De mange varierede og spændende illustrationer i fornem gengivelse kan næsten give værket karakter af en billedbog. Britta Bargfeldt

GRÆNSEFORENINGEN

For 150 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke årbog. Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure:

Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 9074
1022 København K
Tlf. 33 11 30 63.

Du er også velkommen til at kontakte en af dine lokale formænd:

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Erik Heissel
Venbjerg 33
Djernæs
6100 Haderslev
tlf. 74 57 52 87

Ivan Skjoldager
Grundtvigs Allé 6
6400 Sønderborg
tlf. 74 43 19 41

Jørn Ulrik Larsen
Farverhus 112
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 62 23

En skitse for livet - Nolde i Lild Strand sommeren 1901

Af Ove Mogensen

SOM ET LILLE APPENDIX til dette nr. af Sønderjysk Månedsskrifts artikel om den slesvigske maler Käte Lassen (1880-1956) kan der være flere gode grunde til at henlede opmærksomheden på en anden slesvigsk maler Emil Hansen, der i 1902 tog navneforandring til Emil Nolde.

Hvor Käte Lassen gennem 40 somre i årene 1905 til 1944 opholdt sig på skiftende steder i det nordvestjyske kystlandskab søgte Emil Nolde 34 år gammel i juli til september 1901 også til denne destination, nærmere bestemt Lild Strand, hvor Käte Lassen følte sig veltilpas, og hvor opholdene gav ro for hendes maleri, blev Noldes korte ophold af en helt anden foruroligende og skæbnsvanger karakter.

I vinteren 1900-1901 havde Nolde lejet et atelier i Holckehus i København. Nolde følte sig ensom og månderne i København var en pine for ham. I sin levnedsbog 'Mit eget liv' fra 1931 skriver han at "alt bevægede sig i et mørkt og bundløst dyb". Han lærte dog den unge præstedatter og skuespiller fra København Ada Vilstrup at kende. Dybt forelsket i Ada opsøgte han ensomheden i fiskerlejet Lild Strand for at komme overens med sig selv, sin kærlighed og sine kunstneriske ambitioner.

I levnedsbogen skriver Nolde om tiden i Lild Strand: "I ugerne herefter strejfede jeg omkring ved havet, eller jeg sad og malede børn og fiskere - så godt jeg formåede det. Det faldt mig svært at finde min egen stil. Farverne adlød mig ikke" og senere "Ofte lå jeg udstrakt i læ af klitterne, i timer og halve dage, med hænderne begravet i sandet, indtil solen gik ned". Det var den store selvransagelse, hvor han med tvivlens tærende tyngde sled

med sit maleri og kæmpede med sin kærlighedslængsel efter Ada.

"Om aftenen sad jeg i det lille rum til over midnat og kradsede ting ned, jeg tegnede røvere og røverstuer, strandløbere, vilde mennesker, nattevandrere, soltilbedere, og jeg husker ikke længere hvad - Jeg var den eneste fremmede på stedet. Den store ensomhed kom over mig. Jeg ville ikke affinde mig med den".

Et af kradsierne er blæktegningen på forside af dette skrift. Tegningen blev omsat til maleriet 'Før solopgang', der er i dag er i Nolde museet i Seebülls besiddelse. Efter opholdet i Lild Strand fik han sine tegninger og få malerier bragt til sit atelier i Berlin. Om disse skriver han: "Kun et billede forekom mig at være noget særligt: 'Før solopgang'. Det stod på mit staffeli. To sælsomme dyr fra en fjern verden, det ene sidder i sin klipperede, det andet flyver ud på rov. Hos mig vakte det ønsket om at skabe mere af den slags - var jeg mon i stand til det?".

Umiddelbart efter opholdet rejste Nolde til København for at være sammen med Ada. "I atelieret. Vi var alene. Jeg kyssede hendes gyldentbrune hår, og mit blik hvilede i hendes kære, mørke øjne". I februar 1902 giftede han sig med Ada i Sankt Lukas kirke på Frederiksberg. Om maleriet skriver han: "Jeg sad på Café Dagmar med min elskede og tegnede mit billede 'Før solopgang' for hende på marmorbordet. Vi så på hinanden og talte sammen, talte i fremtidsdrømme om kærlighedens lykke og livets skønhed".

Den nedkradsede skitse fra plagetiden i Lild Strand blev en livets og kunstens forløsning for Emil Nolde og et nøglebillede i den verdensberømte billedkunstners værk. ■